

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Навчально-науковий інститут філології, перекладу та журналістики
Кафедра української мови та методики її навчання

Середня освіта (Українська мова і література)

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

**ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ 5–6 КЛАСІВ У
ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ**

студентки **Заболотської Альбіни В'ячеславівни**

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент
кафедри української мови та методики її навчання
Н. М. Голуб

Рецензент – канд. філол. наук, доцент
кафедри слов'янської філології, компаративістики
та перекладу **Н. О. Бондар**

Рецензент – канд. філол. наук, доцент,
професор кафедри української мови та методики її
навчання **Н. М. Пасік**

Допущено до захисту

завідувач кафедри – доктор філол. наук,
професор **Н. І. Бойко**

Ніжин – 2020

АНОТАЦІЯ

Заболотська А. В. Формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у процесі вивчення лексикології та фразеології.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин, 2020.

У роботі обґрунтовано інноваційні підходи до формування сімейних цінностей в учнів основної школи під час засвоєння лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови. У процесі аналізу психолого-педагогічних та лінгводидактичних праць розкрито поняття «цінності» й «сімейні цінності» та визначено підходи їх формування в учнів 5–6 класів.

Розроблена в магістерській роботі модель формування сімейних вартостей урахує сучасні підходи до навчання, акцентує на збагаченні мовлення учнів лексичними та фразеологічними засобами, спрямовує на використання інноваційних методів та прийомів навчання.

Методика спрямована на засвоєння сімейних цінностей, виховання ціннісно-світоглядної сфери, емоцій і почуттів учнів, любові до родини.

Ключові слова: цінності, сімейні цінності, ціннісно-світоглядна сфера, ключові компетентності.

ANNOTATION

Zabolotska A.V. Formation of family values for students of 5-6 classes in the process of studying lexicology and phraseology.

Master's degree work on the receipt of educational master's degree after speciality 014.01 Secondary education (Ukrainian and literature). Nizhyn State University named after Mykola Gogol, Nizhyn, 2020.

The paper substantiates innovative approaches to the formation of family values in primary school students during the acquisition of lexicology and phraseology in the school course of the Ukrainian language.

In the process of analysis of psychological-pedagogical and linguodidactic works the concepts of "values" and "family values" are exposed and approaches of their forming are certain for students 5–6 classes.

The model of family values formation developed in the master's thesis takes into account modern approaches to learning, emphasizes the enrichment of students' speech with lexical and phraseological means, directs to the use of innovative teaching methods and techniques.

Methodology is sent to mastering of domestic values, education of world value-view sphere, emotions and feelings of students, love to family.

Key words: values, family values, value-world sphere, key competencies.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ	9
1.1. Проблема формування сімейних цінностей у психолого-педагогічній літературі	9
1.2. Лінгводидактичні підходи до формування сімейних цінностей в учнів основної школи	20
1.3. Інноваційні підходи до навчання лексикології та фразеології.....	24
РОЗДІЛ II. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ 5–6 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	30
2.1. Місце роботи над виробленням сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у чинних програмах та підручниках з української мови та педагогічному досвіді.....	30
2.2. Модель формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у процесі вивчення лексикології та фразеології.....	41
2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку сімейних цінностей в учнів 5–6 класів під час вивчення лексикології та фразеології	52
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку демократичного суспільства відзначений не лише технічним та інформатизаційним прогресом, але й кризою інституту сім'ї. Це призводить до нерівноцінного розподілу гендерних ролей, негараздів між чоловіком та дружиною, нещирості в стосунках між членами родини тощо, що позначається, у першу чергу, на вихованні та становленні дитини [3].

Щоб формувати сімейні цінності, потрібно побудувати діалог між родиною та школою як один із шляхів формування гармонійно розвиненої особистості та її ціннісних орієнтацій. Від того, наскільки молоде покоління розуміє поняття «сім'я», уміє толерантно ставитися до осіб протилежної статі, залежить у подальшому культура сімейних стосунків тощо [3].

Відомі українські письменники та педагоги (Г. Сковорода, П. Куліш, І. Франко, Т. Лубенець, С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович та ін.) акцентували на значенні народної педагогіки у формуванні сімейних вартостей, розглядаючи родину як основний осередок, що несе відповідальність за виховання дитини [4; 5; 47; 52; 55]. Зокрема, С. Русова приділяла велику увагу ролі матері в розвитку особистості: «Мати – це справді велична постать в історії культури ... вона обгортала свою дитину ... чарівною сферою ласки й змагання до краси, правди, гуманного добра» [47, с. 78].

Проблемами сімейного виховання займалися педагоги та психологи (А. Бондарчук, О. Безпалько, В. Дружиніна, Л. Маценко, А. Борщ та ін.), які досліджували сімейні вартості ХХ ст. Проте початок ХХІ ст. ставить нові вимоги до виховання в сім'ї, тому потрібно розглянути це питання в умовах нових підходів. Так, А. Рацул, Л. Леонова, С. Заєць, Т. Кравченко досліджували основні умови сімейно-родинного виховання, роль батьків у формуванні особистості дитини, описали основні методи та джерела сімейного виховання [44].

У Концепції національно-патріотичного виховання «Громадянин України III тисячоліття» зазначено, що началом окреслених завдань є формування морально-етичних вартостей особистості, її духовної та

соціальної зрілості, життєвого успіху. Саме тому в моделі розвитку особистості в акмеологічному просторі автори приділяють велику увагу формуванню сімейних цінностей [26].

Так, єдиних підходів до потрактування поняття «цінності» немає. До цього долучалися філософи, педагоги, психологи (О. Вишневський, І. Бех, Г. Лозко, Ю. Сурмін, Р. Сойчук, В. Крижко та ін.) [1; 6; 7; 28; 56]. Усі науковці тлумачать це поняття як складну категорію.

Так, М. Каган визначає це поняття як «внутрішній, емоційно засвоєний орієнтир діяльності суб'єкта», який сприймається як власний задум, виділяючи в структурі поняття рефлексійно-емоційну та регулятивну функції [22]. І. Бех визначає цінності, як «усе, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим» [1, с. 8]. О. Вишневський характеризує, як «фундаментальні світоглядні поняття, ідеї та норми, якими живе суспільство», «регулюються прагнення та стосунки всіх людей на землі, життя народів, громади, сім'ї, людини» [7, с. 124].

Проблему формування ціннісних орієнтацій активно розв'язують і вітчизняні лінгводидакти В. Єрмак, О. Смолінська, Л. Скуратівський, Т. Симоненко, Н. (Ніна) Голуб, Г. Шелехова, О. Кучерук, Н. (Наталія) Голуб, А. Ярмолюк, А. Сергієнко та ін. Вони вважають, що національна культура – один із найкращих засобів у формуванні вартостей, у тому числі й сімейних.

На сучасному етапі реформування шкільної освіти важливою проблемою є розширення лексичного та фразеологічного багатства учнів, розвиток у них умінь застосовувати ці одиниці для побудови власних висловлювань, тому опанування засобами рідної мови сприяє не лише формуванню комунікативної компетентності, а й виробленню системи ціннісних орієнтацій.

Основні шляхи збагачення словника учнів досліджували педагоги та лінгводидакти, зокрема О. Потебня, К. Ушинський, С. Чавдаров, В. Масальський, В. Ужченко, В. Тихоша, М. Пентилюк, А. Нікітіна та ін. [25; 40; 57; 58; 61]. Сучасні дослідники Г. Лещенко, С. Єрмоленко, Н. Голуб, Г. Шелехова, А. Ярмолюк, В. Новосьолова, Л. Проценко акцентують на впровадженні компетентнісного та аксіологічного підходів у вивченні

лексикології та фразеології [8; 12; 33].

Проте окремого дослідження, присвяченого формуванню сімейних цінностей від час засвоєння лексикології та фразеології учнями 5–6 класів немає, тому потребує розробки **проблема формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у процесі вивчення лексикології та фразеології.**

Об'єктом дослідження є процес формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів на уроках української мови.

Предметом – методика формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів під час вивчення лексикології та фразеології на заняттях з української мови.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні інноваційних підходів до формування сімейних цінностей в учнів основної школи під час засвоєння лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови.

Мета дослідження передбачає реалізацію таких **завдань**:

– здійснити аналіз проблеми формування сімейних цінностей у психолого-педагогічній та лінгводидактичній літературі;

– з'ясувати інноваційні підходи до навчання лексикології та фразеології в 5–6 класах;

– проаналізувати зміст роботи над формуванням сімейних цінностей у чинних програмах та підручниках з української мови для 5 –6 класів та практиці роботи вчителів-словесників;

– обґрунтувати лінгводидактичну модель формування сімейних цінностей в учнів 5-6 класів та розробити методичні рекомендації щодо її застосування під час засвоєння лексикології та фразеології на уроках української мови.

У процесі виконання магістерської роботи використані такі методи наукового дослідження:

– *теоретичні*: аналіз психолого-педагогічної та лінгводидактичної літератури із проблеми формування ціннісних орієнтацій школярів; теоретичне осмислення передового педагогічного досвіду; аналіз чинних шкільних програм і підручників з української мови для 5 – 6 класів;

– *емпіричні*: анкетування вчителів, спостереження та аналіз уроків, що здійснювалися з метою вивчення педагогічного досвіду; аналіз письмових робіт і усних висловлювань учнів 5 – 6 класів.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні інноваційних підходів до формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів під час вивчення лексикології та фразеології на уроках української мови.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці моделі формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів під час вивчення лексикології й фразеології та методичних рекомендацій щодо її впровадження в практиці роботи сучасних вчителів-мовників. Матеріали магістерського дослідження можуть бути використані в змісті лекцій та спецкурсів із методики навчання української мови у ЗВО; створенні навчальних посібників та підручників для учнів 5–6 класів загальноосвітньої школи.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час стажувальної педагогічної практики у Парафіївській загальноосвітній школі I–III ступенів Парафіївської селищної ради.

Основні результати магістерської роботи обговорювалися на засіданні кафедри української мови та методики її навчання (16 грудня 2020 року, протокол №9), а також були апробовані у виступах на всеукраїнських конференціях, зокрема «Арватівські читання–2020» (м. Ніжин, квітень 2020 р.), «Грищенківські читання – 2020» (м. Ніжин, жовтень 2020 р.) та ін.

За результатами дослідження **було опубліковано** тези доповіді:

Заболотська А. Інноваційні підходи до навчання лексикології та фразеології *Арватівські читання–2020* : зб. тез доп. Всеукр. студентської науково-практичної інтернет-конф., 15 квітня 2020 р. Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2020. С.155–158.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У *вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, мету, завдання, об'єкт, предмет та методи наукового дослідження.

У першому розділі – *«Теоретичні основи формування сімейних цінностей в учнів основної школи»* – розкрито проблему формування сімейних цінностей в психолого-педагогічній літературі; проаналізовано лінгводидактичні підходи до формування сімейних цінностей в учнів основної школи; окреслено інноваційні підходи до навчання лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови.

У другому розділі – *«Методика формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів на уроках української мови»* – проаналізовано зміст роботи над виробленням сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у чинних програмах та підручниках з української мови та практиці роботи школи; обґрунтовано лінгводидактичну модель формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів та розроблено методичні рекомендації щодо її реалізації під час засвоєння лексикології та фразеології на уроках української мови.

У висновках представлені основні результати дослідження.

Список літератури містить перелік наукових та навчально-методичних праць, використаних у процесі дослідження (65 позицій).

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

1.1. Проблема формування сімейних цінностей в психолого-педагогічній літературі

Сучасний етап розвитку демократичного суспільства відзначений не лише технічним та інформатизаційним прогресом, але й кризою інституту сім'ї. Це призводить до нерівноцінного розподілу гендерних ролей, негараздів між чоловіком та дружиною, нещирості в стосунках між членами родини тощо, що позначається, у першу чергу, на вихованні та становленні дитини [3, с. 10].

На думку А. Борщ, щоб формувати сімейні цінності, потрібно побудувати діалог між родиною та школою як один із шляхів формування гармонійно розвиненої особистості та її ціннісних орієнтацій [3, с. 4]. Від того, наскільки молоде покоління розуміє поняття «сім'я», уміє толерантно ставитися до осіб протилежної статі, залежить у подальшому культура сімейних стосунків тощо [3].

Традиції сімейного виховання сягають давнини. Ще в Стародавній Русі прищеплювалися сімейні вартості, пов'язані з спільним обробітком землі, захистом її від нападників, вихованням мужності в дитини. Ці традиції посилилися й за часів Запорізької Січі, коли вихованню козаків приділялася велика увага. В українських родинах здавна вчили, що дитина є частиною роду, нації, привчали молитися за батьків, які у свою чергу вважали виховання дітей своїм обов'язком [6].

Відомі українські письменники та педагоги (Г. Сковорода, П. Куліш, І. Франко, Т. Лубенець, С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович та ін.) акцентували на значенні народної педагогіки у формуванні сімейних вартостей, розглядаючи родину як основний осередок, що несе відповідальність за виховання дитини [4; 5; 47; 52; 55]. Зокрема, С. Русова приділяла велику увагу ролі матері в розвитку особистості: «Мати –

це справді велична постать в історії культури ... вона обгортала свою дитину ... чарівною сферою ласки й змагання до краси, правди, гуманного добра» [47, с. 78].

Проблемами сімейного виховання займалися педагоги та психологи (А. Бондарчук, О. Безпалько, В. Дружиніна, Л. Маценко, А. Борщ та ін.), які досліджували сімейні цінності ХХ ст. Проте початок ХХІ ст. ставить нові вимоги до виховання в сім'ї, тому потрібно розглянути це питання в умовах нових підходів. Так, А. Рацул, Л. Леонова, С. Заєць, Т. Кравченко досліджували основні умови сімейно-родинного виховання, роль батьків у формуванні особистості дитини, описали основні методи та джерела сімейного виховання [44].

Так, «Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012–2021 рр.» так визначає поняття сімейного виховання: *«форма соціалізації та виховання дітей, яка органічно об'єднує вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов»*, у процесі якої відбувається гармонійний розвиток особистості [27].

Серед основних завдань – *«сформувати культурно-розвинену, працездатну, гармонійну, самодостатню й відповідальну особистість... мотивовану на створення щасливої сім'ї...та здатну до виховання дітей»* [27]. Це, на думку розробників, сприятиме не лише щасливому життю родини, а й гармонійному розвитку суспільства, розвитку економіки та культури.

До основних принципів сімейного виховання автори Концепції відносять *гуманність і милосердя в ставленні до дитини, яка має зростати в атмосфері добра, любові, щастя; залучення дітей до участі в усіх справах родини як повноправних учасників, демократизм у стосунках із батьками, послідовність батьківських вимог тощо* [27]. Серед основних шляхів до розв'язання цієї проблеми в сучасній освіті – прищеплення сімейних цінностей в сучасній школі, саме тому проблема їх засвоєння на уроках української мови є актуальною.

У Концепції національно-патріотичного виховання «Громадянин України III тисячоліття» зазначено, що началом окреслених завдань є формування морально-етичних вартостей особистості, її духовної та соціальної зрілості, життєвого успіху. Саме тому в моделі розвитку особистості в акмеологічному просторі автори приділяють велику увагу вихованню ставлення до сім'ї, родини, інших людей шляхом розвитку й удосконалення моральності, родинно-сімейного виховання [26, с. 12].

Перш ніж аналізувати проблему психолого-педагогічній літературі, варто наголосити на понятті «цінності (вартості)». Так, єдиних підходів до його потрактування немає. Так, до цього долучалися філософи, педагоги, психологи (О. Вишневський, І. Бех, Г. Лозко, Ю. Сурмін, Р. Сойчук, В. Крижко та ін.) [1; 6; 7; 28; 56]. Усі науковці тлумачать це поняття як складну категорію.

Так, М. Каган визначає це поняття як «внутрішній, емоційно засвоєний орієнтир діяльності суб'єкта», який сприймається як власний задум, виділяючи в структурі поняття рефлексійно-емоційну та регулятивну функції [22]. І. Бех визначає цінності, як «усе, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим» [1, с. 8]. О. Вишневський характеризує, як «фундаментальні світоглядні поняття, ідеї та норми, якими живе суспільство», «регулюються прагнення та стосунки всіх людей на землі, життя народів, громади, сім'ї, людини» [7, с. 124].

Немає і єдиного підходу до класифікації цінностей. Так, В. Крижко за основу бере роль і сферу їх застосування, потреби, які вони задовольняють, тощо: за об'єктом засвоєння (*матеріальні, морально-духовні*); рівнем узагальнення (*конкретні, абстрактні*); метою засвоєння (*егоїстичні, альтруїстичні*); за приналежністю до соціальних груп (*особистісні, групові, колективні, суспільні, етнічні, загальнолюдські*) тощо [28].

Є й інші підходи до типології цінностей. Так, наприклад, В. Франкл визначає цінності *творчості, переживання, стосунків, відносин*; В. Боржик диференціює їх на матеріальні й духовні, дійсні та уявні; за характером функцій і походженням (*первинні, вторинні* тощо); Ю. Плюсін класифікує

цінності на ті, що пов'язані із задоволенням фізіологічних потреб; цінності безпеки, особистості та соціальної захищеності; пов'язані з потребами особистісних стосунків і соціальних контактів (кохання, спілкування, родина); вартості самоповаги тощо [28].

В умовах реалізації компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів до освіти педагоги теж здійснюють пошуки класифікації вартостей. Так, О. Савченко виділяє найважливіші з них, на її думку, у галузі освіти: гуманістичні (де в основі лежить дитина як найвища цінність); *гуманістичні цінності освіти* (сприяють переорієнтації моделей навчання, зокрема на особистісно орієнтовану); *цінності виживання* (спрямовані на розвиток екологічного мислення та адаптацію школяра); *цінності оновлювальної освіти* (людина, індивідуальність, духовність, освіченість, національна та загальнолюдська культура тощо) [49].

Узагальнюючи наведені класифікації, варто враховувати висновки, зроблені А. Ярмолюк, що цінність як складна категорія зумовлена особливостями соціуму, позитивна чи негативна оцінка дійсності залежить від культурного змісту народу. Це спрямовує на те, щоб у процесі засвоєння вартостей, дитина засвоювала національну культуру [8, с. 65].

Поняття «сімейні цінності» як педагогічна категорія визначена в працях А. Федулової, Р. Уленгової, Є. Бондаревської, Л. Карпенко, Г. Осипової, А. Борщ та ін.).

Так, А. Федулова розглядає сімейні цінності, як «соціальні переваги людей у різних шлюбно-сімейних сферах», які пов'язані з формуванням ціннісних орієнтацій членів сім'ї [62].

Р. Уленгова визначає сімейні цінності як показники значущості людей, що передбачають задоволення потреб членів сім'ї, формування їхніх ціннісних орієнтацій. Вона класифікує сімейні цінності *за об'єктами сім'ї*: (пов'язані зі шлюбом (рівність партнерів, гендерних ролей, міжособистісної комунікації між чоловіком та дружиною, взаємодопомога тощо); пов'язані з батьківством (цінність дітей, їхнього виховання, соціалізація дітей у родині); пов'язані з

родинними зв'язками (цінність наявності родичів, взаємодопомоги тощо) та соціальними функціями (репродуктивною, соціалізаційною, екзистенційною (пов'язані з життєдіяльністю родини), економічною (розподіл фінансів тощо) [60].

Більшість науковців розглядають сімейні цінності як «ідеальне уявлення про сім'ю, що ґрунтується на гендерних знаннях, уміннях, культурі емоцій, поведінки батьків і дітей» [Борщ, с. 5].

Одним із тих, хто глибоко досліджував сімейні цінності, є О. Вишневський, який не просто дав класифікацію цінностей, а й визначив місце в ієрархії інших (схема 1.1) [9]. Він пояснює зміст цього поняття дослідженням історії української родини [6; 7].

Так, українська родина завжди *будувалася на поняттях духовності, віри та релігійності*. Релігійний характер сім'ї педагог пов'язує з традиціями збиратися на Святвечір на Різдвяну вечерю, молитися та поминати померлих. Також велику роль у формуванні релігійних традицій мали й календарно-обрядові свята, зокрема Різдво, Старий новий рік, Великдень. Так, носіння вечері слугувало актом гуманізму, колядування – засобом прилучення до духовної культури шляхом участі у вертепі, де протиставлялися абсолютні цінності добра й зла. Засобом задоволення духовно-творчих потреб дітей і молоді слугувало писанкарство, а також ритуали хрестин, весілля, похорону [6].

Серед інших сімейних цінностей він виділяє *тісну єдність із народом*. О. Вишневський пояснює це роллю батька в сім'ї як охоронця землі від нападників. Таким чином, любов до Вітчизни, рідного краю, віри пронизувала всі сфери сімейного життя. Так, ці цінності прищеплювалися через колискові, народні пісні та думи про українських козаків, захисників Батьківщини, перекази, історичні розповіді тощо. На думку педагога, сім'я слугувала осередком національно-культурних зацікавлень, часто її об'єднувала спільна участь членів родини у визвольній боротьбі [6].

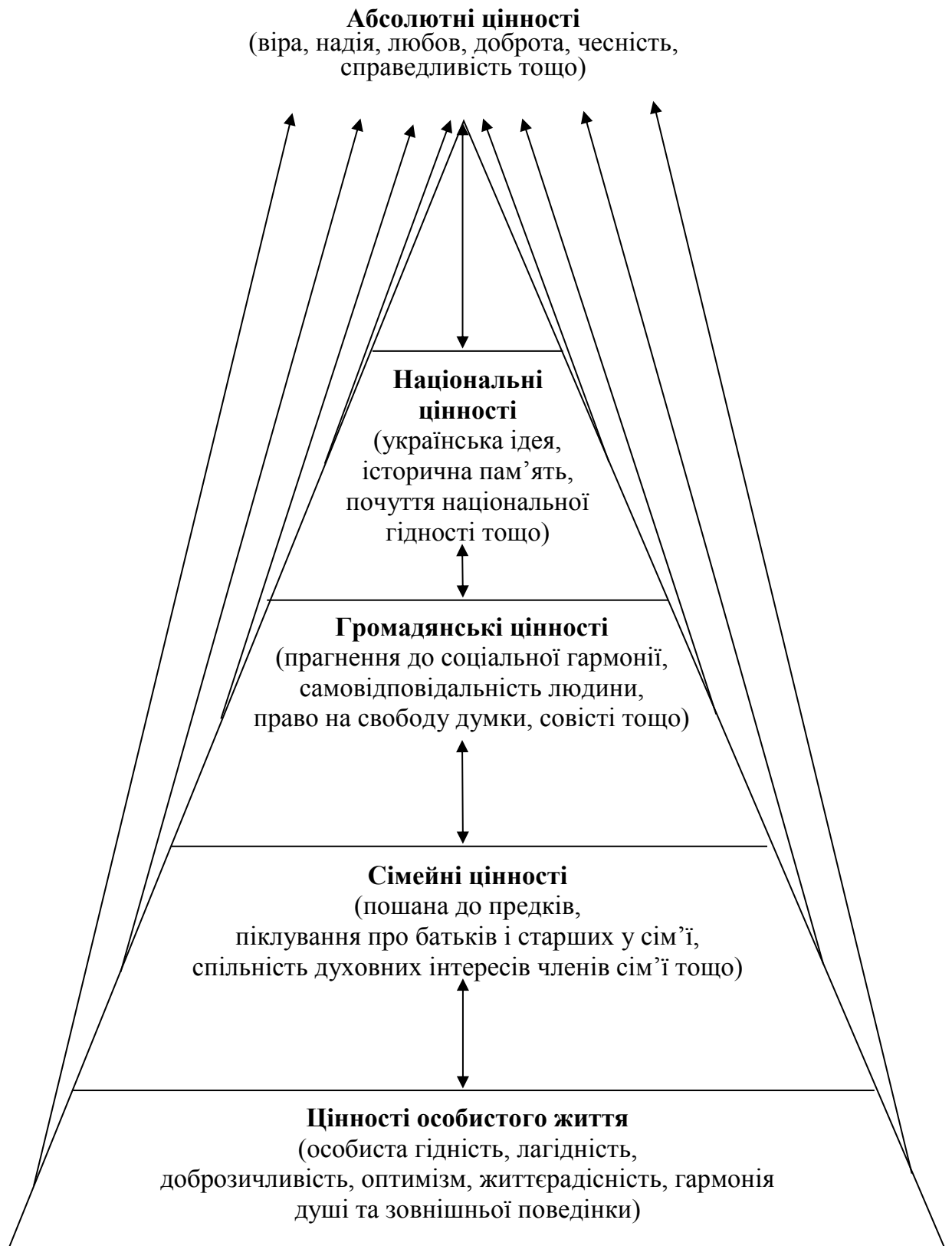

Схема 1.1. Ієрархія цінностей (за О. Вишневським, Н. Голуб)

Серед інших цінностей сім'ї О. Вишневський виділяє *демократизм* стосунків, який формується через риси української ментальності (розуміння інших, сприйняття світу серцем, гостинність до чужинців тощо) [6].

Педагог виділяє і таку цінність, як здатність до *опіки*, яка виявляється в родині *через повагу до старших членів сім'ї, готовністю допомагати хворим та немічним*, що сягає своїм корінням ще часів Середньовіччя, Запорізької Січі, коли козаки, будуючи Січ, у першу чергу споруджували шпиталь та школу [6].

Здавна українські предки цінували таку чесноту, як *працьовитість*, яка пояснюється осілим способом життя українців. Саме тому дитину змалечку привчали допомагати батькам по господарству, годувати домашніх тварин. Крім того, хлопчиків готували з дитинства до охорони рідної землі, тому вони вчилися їздити на конях, володіти зброєю. Таким чином, праця виконувала ще й здоров'язберезувальну функцію [6].

Життя української родини будувалося також на основі *природовідповідності*, що виявлялося в прагненні до щастя й злагоди в родині, бажання мати міцний шлюб. У цьому контексті в практиці родинного життя втілювалося бажання вести здоровий спосіб життя та мати багато дітей [6]. Цим принципом педагоги О. Вишневський, В. Сухомлинський пояснюють також і те, що в багатьох сім'ях батьки тяжко працювали й часто не займалися вихованням дітей, тому «діти виховувалися самим життям» [6]. В. Сухомлинський назвав це системою педагогічних поглядів людей праці: «Працюємо разом із ними, з дітьми, – ось, мабуть, і все виховання» [Сухомлинський В, 1977, т. 5, с. 444].

Любов до рідної культури, народної пісні, казки, мови К. Ушинський, О. Вишневський теж пояснюють природовідповідністю. Тобто дитина вбирала в себе все те, що чула дома. Таким чином, сім'я слугувала осередком практичного засвоєння таких цінностей, як любов до батьків, родинна злагода, згуртованість усіх членів родини, потяг до рідного дому, любов до рідної мови

й культури, потреба створювати сім'ю, аналогічну до тієї, із якої вийшла дитина тощо [6; 61].

Таким чином, О. Вишневський акцентує на тому, що основи виховання, поведінки дитини, її ставлення до соціуму розвивається в родині, де дитина на прикладі батьків учить шанувати рідну мову, культуру, історію рідного народу, засвоює традиції, звичаї та обряди. Саме тому, на думку педагога, одним із важливих завдань національного виховання є збереження основ сімейної моралі [6; 7; 9, с. 27].

Однією з найголовніших сімейних чеснот є рівновага батьківського та материнського початків, переважання впливу матері на характер дитини, що позначилося й на ліризмі та лагідності всієї нації [6; 7; 9, с. 27].

Проаналізувавши праці О. Вишневського, доходимо висновку, що педагог виділяє такі сімейні цінності: *відповідальність за інших членів сім'ї, гостинність, злагода та довір'я між членами родини, піклування про батьків і старших у сім'ї, пошана до предків, взаємна любов батьків, гармонія стосунків поколінь у родині, повага до прав дитини й старших тощо* [6; 7; 9, с. 119].

О. Вишневський також акцентує на тому, що насаджувannya атеїзму, переслідування в радянські часи за участь в обрядах хрещення, вінчання, похорон з участю священників призвело до руйнування духовних засад родини та до «втрати людиною духовного ґрунту під ногами та відходу від основних морально-етичних засад життя» [6].

Щоб формувати сімейні цінності, педагог радить *повертатися до традицій родинного виховання, які були закладені ще в «добільшовицьку» епоху, здійснювати морально-духовне оздоровлення сім'ї* (прилучення до Бога, життя за законами Божими, відвідування церкви тощо), *національно-етнічне відродження* (через пісню, мову, відвідування музеїв, читання книг українських письменників про свій родовід, рідний край), *демократизацію родинного життя* (формування в дитині почуття самовпевненості, самовідповідальності, рівноправності з іншими членами родини, здатності

долати труднощі, ощадливо ставитися до витрат у сім'ї, брати участь у розподілі коштів та витрат, знати ціну зароблених коштів, берегти особисті речі та інших членів сім'ї; уникати гіперопіки над дітьми, деспотизму з боку батьків, сприяти розширенню прав дитини на власний вибір тощо), *виховання працьовитості* (чергування розумової та фізичної праці, занять спортом тощо), *виховання національного характеру* (підтримання організму в рівновазі, контролю над ним, увага до фізичної культури, прогулянок на свіжому повітрі, праці; збалансованість батьківського й чоловічого начал, баланс соціальних ролей тощо) [6].

Отже, О. Вишневський у своїх працях акцентує на тому, що формування сімейних цінностей повинно відбуватися у взаємозв'язку з розвитком інших чеснот.

Ідеї О. Вишневського щодо характеристики й визначення змісту сімейних вартостей поділяли М. Боришевський, І. Підласий. Так, І. Підласий визначає цінності сімейного життя як складові морально-етичних вартостей, які є основою внутрішнього світу особистості й дають можливість їй діяти цілеспрямовано, свідомо [9].

Науковці намагаються по-сучасному підходити до формування сімейних цінностей. Так, Н. Муляр здійснила спробу виділити основні родинні традиції, роботу над якими варто проводити в сучасній школі, та здійснила їх характеристику [37, с. 288]. Серед них *гостинність* (виховання чеснот поваги, доброзичливості, ввічливості), *родинно-трудова* (відвертість, єдність слова й діла, зацікавленість справами батьків, усвідомлення значущості власної праці, соціальна активність дитини), *родинно-оздоровчі* (готовність зміцнювати фізичне й моральне здоров'я, творча активність, раціональне харчування, збалансованість їжі, режим, практичність в одязі тощо), *родинно-мистецькі* (естетика в побуті, доброзичливість у ставленні до людей, уміння виготовляти вироби, емоційна культура особистості, національна свідомість тощо), *родинно-побутові* (повага до батька-матері, делікатність, людяне ставлення, догляд за дитиною, шляхетність, відданість рідній землі, безперервність

сімейних традицій тощо), *спорядження житла* (охайність, працьовитість, хазяйновитість, єдність і спільність інтересів у родині), *декоративно-ужиткові* (свідоме ставлення до праці й творчості, етнічна культура людини), *родинно-громадські* (традиції добросусідства, опікування сирітськими родинами, догляд за могилами предків тощо) [37, с. 288].

Щоб виховувати молодше покоління на цих сімейних традиціях, педагог радить озброювати учнів морально-етичними цінностями, знаннями національної культури, використовувати на уроках народні казки, прислів'я, приказки, вивчати свій родовід, прилучати дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів через пісню, живопис, виховувати в них національну свідомість тощо [37].

Л. Стахів досліджувала роль книги як засобу формування сімейних цінностей. Вона акцентувала на значенні релігійного виховання в процесі навчання та його досвіді, одержаному в сім'ї. На думку науковця, шляхом читання книг можна виховувати в дитини норми християнської моралі, відповідальність за майбутнє нації та культури [54].

О. Ріпна акцентувала на співпраці школи й родини, ролі залучення батьків до освітнього процесу. Вона підкреслювала, що це сприяє поглибленню родинних зв'язків, розумінню стосунків у сім'ї, пошуку індивідуального підходу до дитини, єднанню родини на основі спільної підготовки та участі у святах, посиленню увагу батьків до інтересів і нахилів дитини, здійсненню комплексного впливу на дитину тощо [63, с. 71].

У цьому ж аспекті радять працювати й Л. Гончар, І. Мачуська, К. Павицька, А. Хижняк, які розглядали проблему вироблення сімейних цінностей у дітей підліткового віку та старшокласників. Вони акцентують на таких питаннях, як формування стосунків між батьками та дітьми, взаєморозуміння між ними, вартостях сімейного спілкування тощо [13].

Із метою подолання в підлітків суперечливих ситуацій, які трапляються в них у житті, пропонують залучати учнів до роботи в парах, групах, виконання індивідуальних завдань, фронтального аналізу проблемної ситуації

тощо. Цікавим є підхід до організації занять спільно з батьками, у процесі яких вправи виконують батьки й діти («сімейне коло», робота з деформованими висловами про дітей і батьків тощо) [13].

Т. Потапчук розглядала проблему формування цінностей сімейного виховання в учнів старшої школи на уроках української літератури. Вона визначає поняття «сімейні цінності» як такі, що «звернені до розуму, волі, почуттів особистості», в основі яких лежить «особистісний досвід людини» [43, с. 253]. Сімейні цінності становлять, на думку науковця, «ядро особистості, її унікальний особистісний стержень» [43, с. 253]. Педагог акцентує на соціальній природі цих чеснот, які регулюють поведінку людини та охоплюють усі сфери її життя. У своєму дослідженні Т. Потапчук надає особливого значення українській літературі як засобу розвитку людських почуттів особистості, що забезпечує перехід сімейних вартостей у внутрішні якості. Вона пропонує формувати сімейні цінності через аналіз змісту художніх творів, вчинків і почуттів героїв, сприйняття авторської позиції тощо.

У Концепції Нової української школи акцентується на ролі сім'ї, родини в становленні дитини, формуванні ціннісних орієнтацій. Серед основних прийомів роботи та форм контролю автори Концепції виділяють *портфоліо* – інноваційну форму оцінювання та накопичення інформації, яке є індивідуалізованою оцінкою й самооцінкою дитини [15, с. 127]. Так, вони пропонують у структуру портфоліо включати розділ «Мої фотографії», де подається інформація про склад сім'ї учня, фотографії членів його родини, бабусь, дідусів, прародичів та ін. [15, с. 127].

Також автори Концепції пропонують із метою формування ціннісних орієнтацій проводити обговорення ситуацій, у яких вони себе б почували добре чи погано, ставлення до них дорослих у цих ситуаціях, членів сім'ї та ін. [15, с. 55].

Проаналізувавши психолого-педагогічні підходи до формування сімейних цінностей, відзначаємо, що більшість науковців акцентують на

важливості роботи над виробленням ціннісних орієнтацій в учнів загальноосвітньої школи. Вони визначають цінності як складну філософську, психолого-педагогічну категорію, яка реалізується в соціумі та залежить від культурного середовища.

Усі педагоги акцентують на ролі сім'ї у формуванні особистості. Проте тільки за умов тісної взаємодії між школою та родиною, вироблення цілісних підходів до формування сімейних цінностей, цей процес буде успішним. Саме тому потрібно розглянути лінгводидактичні підходи до розвитку сімейних цінностей на уроках української мови, які слугують важливим чинником в оволодінні цими чеснотами.

1.2. Лінгводидактичні підходи до формування сімейних цінностей в учнів основної школи

У Державному стандарті базової середньої освіти важливим напрямом навчання є компетентнісний підхід, в основі якого – оволодіння ключовими та предметними компетентностями [8]. Компетентність є важливим засобом соціалізації та самореалізації особистості, основними складовими якої є система цінностей. Важливим чинником становлення ціннісних орієнтацій учнів 5–6 класів є соціокультурний підхід, який передбачає засвоєння мови в контексті національної культури, у взаємозв'язках із світовими духовними здобутками й реалізується через соціокультурну змістову лінію чинних програм і підручників [8, с. 62].

Так, А. Ярмолюк зазначає, що методика формування ціннісних орієнтацій спрямована на засвоєння системи «загальнолюдських, загальнокультурних, національних і особистісних цінностей і норм» [8, с. 65]. Вона пропонує формувати сімейні цінності в контексті особистісних (цінності сім'ї, родини, працездатність, самостійність, самодостатність тощо). Знання про цінності учні здобувають у процесі опрацювання соціокультурних тем та аналізу соціокультурних текстів, проте саме знання типів цінностей не сприяє оволодінню ними.

У процесі вироблення ціннісних орієнтацій необхідно, на думку А. Ярмолюк, забезпечити саморозвиток та самоосвіту школярів, а також міжпредметні зв'язки мови з іншими предметами шляхом добору текстів з української та зарубіжної літератури, засобів музики, образотворчого мистецтва, відомостей з національної та світової культури, добору інноваційних методів і форм навчання [8, с. 70]. Серед важливих тем українознавчої проблематики лінгводидакт виділяє ті, що пов'язані з життям української родини, традиціями сім'ї, морально-етичними питаннями. Методами формування ціннісних орієнтацій науковець вважає такі: *наслідування (рольові ігри)*, коли школярі прагнуть наслідувати когось, наприклад, батьків; *метод морального вибору* (пов'язаний із вибором певних моральних вартостей), *моделювання соціальних ситуацій* тощо [8, с. 77].

Інші методисти також вдавалися до розв'язання проблеми формування ціннісних орієнтацій на уроках української мови. Так, А. Сергієнко в цьому аспекті велику увагу звертає на соціокультурний матеріал, який учитель добирає до уроку (*історичні тексти, зразки творів української літератури, музику, живопис, архітектуру* тощо). У своїй праці вона відзначає роль підручника з української мови у формуванні ціннісних орієнтацій. На її думку, цьому сприяють вдало дібрані тексти, завдання на збагачення словникового запасу власне українською лексикою, фразеологізмами, прислів'ями, приказками. Матеріал про українську оселю, предмети домашнього вжитку, рушники, їх символіку тощо, а також вдало дібрані до цього завдання сприятимуть формуванню сімейних цінностей. Методист радить залучати учнів до ознайомлення зі звичаями, традиціями, святами, оберегами української родини, що, на її думку, виховуватиме повагу до минулого своєї сім'ї та народу, повагу до предків тощо [50, с. 15].

О. Кучерук досліджувала проблему формування сімейних цінностей в контексті соціокультурного розвитку особистості. Так, розглядаючи аксіологічний аспект соціокультурної лінгвометодики, який науковці пов'язують з навчанням мови крізь призму вартостей (духовних,

матеріальних) загальнолюдської та національної культури, науковець акцентувала на тому, що він передбачає усвідомлення властивостей цих чеснот, створення уявлень про дійсність у чуттєво-пізнавальній сфері та трансформацію їх у ціннісні орієнтири [30]. О. Кучерук наголошувала на значенні засвоєння відомостей про культуру в процесі мовленнєвої діяльності учнів, що, зокрема, полягає в оволодінні ціннісними орієнтирами та сприяє розширенню культурного досвіду та формуванню вартостей. Так, методист пропонує виробляти національні, громадянські, регіональні, сімейні та особистісні вартості. До сімейних вона відносить родинну лексику (*мама, батько, сім'я, брат, сестра, сімейні традиції* тощо) [30].

Головним у формуванні ціннісних орієнтацій О. Кучерук вважає урахування комунікативно-ситуативного підходу, що передбачає застосування ситуативних завдань аналітичного та продуктивного спрямування (*моделювання соціокультурних ситуацій, вилучення зайвої інформації з діалогів, розв'язання комунікативних ситуацій* тощо).

Методику вироблення ціннісних орієнтацій розглядала й Н. Голуб, яка акцентувала на важливості реалізації соціокультурної змістової лінії в освітньому процесі, використанні *емоційно збагачених виховних ситуацій, евристичної бесіди світоглядного спрямування, соціальних ситуацій морально-етичного змісту* тощо. Значну роль у формуванні вартостей лінгводидакт відводить музичному мистецтву, за допомогою якого, на її думку, краще відбуватиметься засвоєння понять-цінностей, де національні інтереси ставлять вище за громадські, сімейні та особисті, а результатом цієї діяльності є оволодіння всією ієрархічною системою. Використовуючи засоби мистецтва, методист пропонує ставити перед учнями конструктивно-творчі завдання, які передбачають добір виражально-зображальних мовних засобів для вираження емоцій і почуттів від прослуханої музики, твору живопису, формулювання критичної оцінки тощо [11].

Спробу розробити методику засвоєння родинної лексики на засадах комунікативно-діяльнісного підходу здійснила Т. Рудюк, яка акцентувала на

тому, що учні повинні в першу чергу засвоїти самі поняття родинної лексики, їх зміст, вибудувати асоціативні ряди родинних номінацій. На наступному етапі – ознайомлення з родинною символікою, яка зображувалася в українських сім'ях на рушниках, слугувала прикрасою для короваїв (голуб, лебідь). Після цього Т. Рудюк пропонує ознайомлювати учнів із лексикою, яка пов'язана з проведенням родинних обрядів (народження, хрестин, дівування тощо) та свят. На завершальному етапі методист пропонує використовувати моделювання ситуацій, що передбачають обмін ролями, складання переліку бажань членів родини [46, с. 122]. Авторка подає пропоновані етапи роботи, проте не пропонує конкретних методів засвоєння родинної лексики.

В іншій праці Т. Рудюк здійснила спробу розкрити методику засвоєння родинної лексики на засадах християнської моралі в старших класах загальноосвітньої школи. Серед основних методів навчання вона пропонує обговорення проєктів соціальної підтримки громадян, аналіз і коментування текстів (біблійних фрагментів), написання творів-роздумів («Цінність батьківських настанов»), ток-шоу, пояснення символізму біблійних висловів тощо [45].

Найактуальнішою для нашого дослідження є праця В. Новосолової, спрямована на розкриття методики роботи над виробленням ціннісних орієнтацій в молодших підлітків у процесі збагачення словникового запасу. Лінгводидакт бере до уваги те, що рівень культури мовця залежить від вмотивованого використання виражальних мовних засобів, лексики відповідно до мети спілкування. Щоб сформувати компетентного мовця, необхідно виробити, у першу чергу, лексичну компетентність, де на перше місце виходить робота над засвоєнням слів морально-етичної семантики як засобу усвідомлення моралі людських стосунків [39].

В. Новосолова дібрала перелік лексем, які називають морально-етичні поняття (чесноти) позитивного спрямування (*наприклад, ввічливість, великодушність, доброзичливість, духовність, лагідність, милосердя, піклування тощо*). Науковець вважає, що добрі й позитивні думки

сприятимуть створенню сприятливої моральної атмосфери в класному колективі, у родині, соціумі. На її думку, варто дбати на уроці про те, щоб учні засвоїли якомога більше емоційно-зabarвленої лексики. Свій підхід пояснює особливостями української ментальності та концепцією ноосферної освіти. Так, українцям властивий стиль життя, сповнений оптимізмом та позитивом у словесній формі (наприклад, «воріженьки», де відтінок агресії мінімізовано). Саме Концепція ноосферної освіти акцентує на тому, щоб трансформувати негативні проблеми, думки, настрої тощо в позитивні.

На думку методиста, ці слова-чесноти можуть слугувати дидактичним матеріалом не лише в процесі засвоєння лексикології, а усього курсу української мови в 5–7 класах, тобто спрямовані на формування різних груп цінностей.

Проаналізувавши методичні підходи до формування сімейних цінностей в учнів основної школи, відзначаємо, що проблема вироблення ціннісних орієнтацій є важливою ланкою роботи на уроках української мови у світлі реалізації засадничих ідей компетентнісної освіти.

Серед важливих чинників, які потрібно враховувати сучасному вчителю-філологу, – упровадження соціокультурного підходу, реалізація в змісті уроку соціокультурної змістової лінії, добір текстів, що орієнтують на засвоєння ціннісних понять, використання засобів мистецтва, творів української літератури, інноваційних методів навчання, що передбачають творчо-конструктивну діяльність учнів на уроці, залучення їх до аналізу та моделювання комунікативних ситуацій.

1.3. Інноваційні підходи до навчання лексикології та фразеології

На сучасному етапі реформування шкільної освіти важливою проблемою є розширення лексичного та фразеологічного багатства учнів, розвиток у них умінь застосовувати ці одиниці для побудови власних висловлювань, тому опанування засобами рідної мови сприяє не лише формуванню комунікативної компетентності, а й виробленню системи ціннісних орієнтацій.

Так, С. Скворцова, Ю. Вторнікова в структурі *комунікативної компетентності* виділяють *лінгвістичну, мовленнєву, соціально-комунікативну, соціокультурну, соціолінгвістичну, вербально-логічну, предметно-змістову, рефлексивну, технічну та інформаційну* [51, с. 55]. У структурі лінгвістичної компетентності виділяють лексичну, яка передбачає «знання словникового складу мови, що містить лексичні елементи» (лексеми, фразеологізми), вміння використовувати їх у мовленні та позитивно ставитися до рідної мови [51, с. 63].

В. Новосолова визначає лексичну компетентність як «уміння використовувати наявні в активі лексичні елементи в процесі мовлення» для висловлення власної позиції, ставлення до проговорюваної думки, а також здатність використовувати лексичні засоби залежно від сфери та комунікативної ситуації [39, с. 19].

І. Ярема у зміст поняття «лексична компетентність» вкладає здатність особистості використовувати словниковий запас залежно від мовленнєвого завдання, доцільно добираючи мовні засоби (фразеологізми, приказки, прислів'я) [65, с. 198].

Таким чином, потреба постійно поглиблювати словниковий запас, збагачувати мовлення учнів фразеологізмами, уникати помилок у розмежуванні лексем та фразеологічних одиниць спонукає учнів до оволодіння засобами мови, а лінгводидактів до осмислення традиційних та впровадження інноваційних підходів у практику роботи загальноосвітньої школи.

Основні шляхи збагачення словника учнів досліджували педагоги та лінгводидакти, зокрема О. Потебня, К. Ушинський, С. Чавдаров, В. Масальський, В. Ужченко, В. Тихоша, М. Пентилюк, А. Нікітіна та ін. [25; 40; 57; 58; 61].

Так, О. Потебня звертав увагу на виховний вплив лексико-фразеологічного матеріалу як засобу формування читацьких навичок, розвитку мовлення, К. Ушинський відзначав важливу роль рідного слова у вивченні мови та ін. [24; 25; 61].

У ХХ ст. важливим кроком у розвитку методики навчання лексикології та фразеології став підручник С. Чавдарова, В. Масальського «Методика викладання української мови в середній школі» (1962), у якому активно впроваджувалася система роботи щодо засвоєння лексики та фразеології в загальноосвітній школі. У дослідженнях Г. Гребницького, Н. Голуб, Л. Кожуховської, Т. Левченко та ін. 90-х рр. ХХ ст. активно впроваджувалася думка про реалізацію міжпредметних зв'язків у засвоєнні розділу, роль етнокультурологічних чинників у збагаченні мовлення школярів тощо [10; 14; 24; 25; 31].

Серед цінних праць ХХ ст. у галузі методики навчання лексикології та фразеології – посібники В. Ужченка «Вивчення фразеології в середній школі», В. Тихоші «Система роботи над збагаченням мовлення учнів 5–9 класів власне українською лексикою та фразеологією», які й до сьогодні не втратили своєї актуальності, оскільки спрямовують на формування в школярів ціннісних орієнтацій, використання соціокультурного підходу до засвоєння розділу, озброюють майбутніх учителів важливими методами та прийомами роботи над вивченням розділу [57; 58].

Засвоєння лексикології та фразеології в умовах впровадження Концепції Нової української школи (НУШ) потребує нових підходів, які повинні мати місце в системі формування ключових та предметних компетентностей на уроці української мови [15].

Так, лінгводидакти М. Пентилюк, А. Нікітіна відводять важливе місце засвоєнню лексикологічних та фразеологічних понять, які мають слугувати передумовою для формування граматичних та стилістичних умінь, одним із кроків до побудови власних висловлювань та успішного спілкування між комунікантами [40, с. 115].

Сучасні дослідники Г. Лещенко, С. Єрмоленко, Н. Голуб, Г. Шелехова, А. Ярмолюк, В. Новосьолова, Л. Проценко акцентують на впровадженні компетентнісного та аксіологічного підходів у вивченні лексикології та фразеології [8; 12; 33].

Проблему впровадження компетентнісного підходу під час засвоєння фразеології вивчала Г. Лещенко. Комуникативну компетентність науковець розглядає як ключову та предметну, цієї ж думки притримуються Н. Голуб, В. Новосьолова, А. Ярмолюк та ін. [8].

У роботі над упровадженням компетентнісного підходу Г. Лещенко радить урахувувати системний характер засвоєння розділу, опрацювання фразеологічних одиниць у контексті, інтеграцію різних видів творчої діяльності з метою створення нестандартних умов для використання фразеологізмів, визначення мети уроку з урахуванням змістових ліній чинних програм, що сприятиме, на думку науковця, «взаємопов'язаному формуванню всіх складників комуникативної компетентності» [33, с. 109]. Г. Лещенко вважає, що реалізація компетентнісного підходу в засвоєнні фразеології передбачає використання інтерактивних та комуникативно орієнтованих вправ, соціокультурних текстів тощо [33]. Серед вправ, спрямованих на формування компетентного мовця, на наш погляд, на увагу заслуговують ті, що передбачають аналіз описаних ситуацій, обговорення ситуацій за малюнками чи мультфільмами, словесне малювання з подальшим розглядом результатів, побудова власних діалогів та монологів різних типів, стилів і жанрів мовлення з використанням фразеологізмів тощо [3, с. 4–5].

Цікавою, з нашого погляду, є розвідка методистів В. Коваль та В. Розгон, яка орієнтує на збагачення мовлення учнів фразеологізмами, активний аналіз їх змісту, використання лінгвістичних прийомів, що передбачають розвиток пізнавальних здібностей школярів (семантизації, зіставлення стійких і вільних словосполучень тощо). Така робота спрямовує на активне залучення міжпредметних зв'язків з українською літературою, формування ціннісних орієнтацій тощо [23].

Цієї ж проблеми торкається й Н. Скрипник, яка пропонує формувати мовленнєву компетентність засобами фразеології. Так, авторка пропонує в процесі розгляду текстів письменників-класиків та сучасників аналізувати лексеми, що виражають емоції та почуття краси, щастя, радості, визначати

засоби експресивності в піснях українських гуртів на лексико-фразеологічному рівні. Серед методів навчання лінгводидакт орієнтує на застосування лінгвістичних ігор, моделювання уявних ситуацій, складання гуморесок за фразеологізмами та їх інсценізація, словесне малювання фразеологізмів тощо [53].

Інноваційні підходи до засвоєння лексикології та фразеології висвітлені в розвідці Н. Голуб, Л. Проценко («Методика навчання лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови» (2016)) [12]. Автори по-новому підходять до вироблення лексичних та фразеологічних умінь учнів 5–6 класів. Серед методів, спрямованих на вироблення лексичної компетентності, науковці пропонують ситуативні вправи, що орієнтують на використання комунікативних ситуацій у процесі роботи над текстом, їх моделювання та обговорення тощо.

У посібнику також приділена увага формуванню комунікативної компетентності на основі міжпредметних зв'язків. Так, лінгводидакти важливу роль відводять роботі над реалізацією комунікативно-мовних міжпредметних зв'язків із національною історією, музичним та образотворчим мистецтвом, українською літературою, а також зі стилістикою тексту під час засвоєння розділу. В основі більшості пропонованих вправ лежить використання соціокультурних текстів, що орієнтують на вироблення ціннісних понять шляхом засвоєння знань про вітчизняну й світову культуру тощо [12].

Так, В. Новосьолова акцентує на тому, що знання з лексикології та фразеології повинні стати засобом формування практичних умінь, які учень зможе використовувати в мовленнєвій практиці, створити підґрунтя для формування комунікативної компетентності [8, с. 116; 39]. Так, вона пропонує формувати лексичну компетентність як складник комунікативної, поетапно впроваджуючи роботу над засвоєнням лексичних понять у процесі аналізу текстів. Серед основних методів, спрямованих на збагачення словника учнів, розвиток умінь розпізнавати лексеми в тексті, доцільно поєднувати їх для побудови власних висловлювань, такі, як: *спостереження* (який сприяє

виробленню пізнавальної самостійності учнів, стимулюванню інтересу до засвоєння мови тощо), *тезаурусний* (спрямований на обговорення особливостей функціонування лексем, коментування їх значень); порівняння (передбачає зіставлення змісту та структури слова з іншими лексемами); *лексичний аналіз* (спрямований на з'ясування структурних особливостей слова та обґрунтування його синонімічної заміни); *лінгвістична гра* (формує пізнавальний інтерес до лексичного матеріалу, залучає учнів до інтерактивної взаємодії тощо).

На думку В. Новосолової, важливим складником роботи над упровадженням комунікативного підходу має стати *моделювання комунікативних ситуацій*, у яких може використовуватися лексика, яку учні засвоюють на уроці. У цій роботі авторка радить виділяти такі компоненти: *мотиваційний, етичний, соціальний, поведінковий, ціннісний* тощо [8, с. 120]. Використання лексичних засобів у процесі мовленнєвої діяльності сприятиме формуванню комунікативної компетентності. В. Новосолова акцентує на тому, що формування лексичної компетентності повинно відбуватися на комунікативно-діяльнісній основі й спрямовуватися на розвиток мовної особистості школяра [8, с. 124].

Отже, проаналізувавши підходи до засвоєння розділу лексикології та фразеології в школі, доходимо висновку, що лінгводидакти мають багато новацій у цьому напрямі. Серед сучасних аспектів актуальними є компетентнісний та аксіологічний, які спрямовані на формування комунікативної компетентності в учнів, вироблення в них стійких ціннісних орієнтацій, збагачення мовлення ціннісними поняттями; використання інтерактивних технологій як передумови для розвитку ключових та предметної компетентностей. Перспективами дослідження вважаємо розробку методів і прийомів формування сімейних вартостей у процесі засвоєння учнями лексикології та фразеології.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ 5–6 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Місце роботи над виробленням сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у чинних програмах та підручниках з української мови та педагогічному досвіді

Для пошуку шляхів реалізації проблеми формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів ми проаналізували зміст роботи в чинних програмах та підручниках з української мови для 5–6 класів.

Основна мета базової загальної середньої освіти, визначена чинними програмами, передбачає розвиток школярів, їхню соціалізацію, вироблення національної самосвідомості, ціннісно-світоглядних орієнтирів, стилю мислення та поведінки, креативних здібностей, підвищення рівня загальної культури, формування здатності до самоосвіти та самовдосконалення в умовах сучасних підходів до життя та викликів суспільства [38, с. 1]. Саме тому автори зазначають, що випускник школи має стати компетентним мовцем, який вільно володіє державною та іноземними мовами, є носієм національної культури, виявляє активну громадянську та особисту позицію тощо [38, с. 1].

Щоб реалізувати предметну мету навчання української мови, яка передбачає «формування національно свідомої духовно, багатой мовної особистості», що володіє комунікативною компетентністю, у чинних програмах визначені завдання щодо формування духовного світу школярів, їхніх цілісних світоглядних уявлень, ціннісних орієнтирів, які передбачають прилучення до національної та світової культури через засвоєння мови [38, с.1].

Оскільки компетентнісний підхід визначений у програмі як провідний, то на уроках української мови потрібно формувати предметну й ключові компетентності, які теж орієнтують засвоєння ціннісних орієнтацій, зокрема загальнокультурну грамотність, яка передбачає застосування комунікативних стратегій для досягнення соціальної захищеності та сімейного щастя. Автори

програми пропонують у зв'язку з цим виробити в учнів ставлення до свого здоров'я як до загальнолюдської цінності, бажання вести здоровий спосіб життя тощо.

Важливим засобом формування духовного світу та ціннісних орієнтацій є *соціокультурна змістова лінія*, яка представлена в програмі у вигляді тематики текстів, які збагачують світогляд учнів, допомагають краще розглядати мовні явища, знайомлять з історією та культурою нації, її духовними та матеріальними пам'ятками, святами, обрядами, звичаями тощо, а також висловлювань учнів. Вона реалізується в шкільному курсі української мови через теми обов'язкових та рекомендованих робіт [38].

Так, у 5 класі, щоб формувати сімейні цінності, автори пропонують використовувати такі теми, як-от: *«Історичне минуле України на різних етапах розвитку українського народу»*, *«Історія мого міста, села – частина історії України»*. Саме вивчення звичаєвого минулого України допоможе дізнатися про героїзм дідусів і батьків, їх участь у бойових діях, що впливатиме на виховання шанобливого ставлення до предків, загиблих родичів, поваги до їхньої пам'яті [38, с. 23].

Так, вивчення теми *«Національні звичаї, традиції, обряди й свята – віковічні духовні засади розвитку народу»* допоможе ознайомити учнів із тими святами, які відзначають у родині дітей, із тими традиціями, звичаями, обрядами, у яких беруть участь батьки, родичі, односельці та ін. [38, с. 23].

Щоб ознайомити учнів з символікою народної вишивки, творами народних майстрів, які можуть бути членами сім'ї, родичами, односельцями, автори програми пропонують розглядати на уроках української мови в 5 класі такі теми: *«Багатство народної символіки»*, *«Народне українське мистецтво – вищий вияв творчого генія народу»*, *«Народні митці України»* [38, с. 23].

Великі можливості для формування сімейних цінностей має використання теми *«Родинно-побутова культура: структура, функції сім'ї, глибока й всеперемагаюча материнська, батьківська любов до дітей»*,

шанобливе ставлення до бабусі й дідуся, родичів, прив'язаність до отчого дому». Саме вона широко знайомить із багатьма цінностями, такими, як: виявлення зацікавленості справами батьків, дідуся та бабусі, усвідомлення значущості їхньої та власної праці, доброзичливість у ставленні батьків до дітей, людяне ставлення, повага до батька-матері, родичів, прав дитини й старших, догляд за дитиною, безперервність сімейних традицій, гармонія стосунків поколінь у родині тощо [38].

Завершує перелік тем, які мають можливості для формування сімейних цінностей, теми *«Покликання людини», «Творче, самобутнє світобачення кожної особистості, реалізація її творчого потенціалу»,* які дають можливість формувати цінності, пов'язані з творчою активністю членів сім'ї, повагою до їхньої праці та творчості, виховання інтересів та нахилів дитини, повага до інтересів батька, мами та ін.

Отже, у 5 класі є значні можливості для формування сімейних цінностей шляхом включення в мовну чи мовленнєву тему уроку соціокультурної теми.

У 6 класі автори програми пропонують поглибити роботу над формуванням сімейних цінностей. Так, цьому сприятиме низка тем: *«Родинно-побутова культура українців», «Народна пісня – душа народу», «Колискова», «Обрядові пісні», «Гумористична й сатирична творчість українського народу», «Національне традиційне вбрання українців», «Символіка народного костюма», «Українська народна архітектура», «Плетіння, вишивка, ткацтво, килимарство, кераміка, мереживо».* Саме ці теми дадуть змогу пригадати колискові пісні, які діти чули ввід мами, бабусі, народні календарно-обрядові пісні, які супроводжують обряди колядування, щедрування, засівання, весілля; ознайомити дітей з національним одягом, який носили в родині, символікою орнаменту на вишиванці, килимах, особливостями архітектурного стилю, у якому збудовані будинки дітей, тощо [38, с. 45].

Найкраще формують сімейні цінності теми *«Моя родина, родовід»*, *«Родинні цінності, свята й традиції»*, *«Мати – берегиня роду»*, *«Домашні обов'язки»*, які дають можливість виховувати любов і повагу до мами, сприяють усвідомленню її ролі як берегині родини, найріднішої людини для дитини, допомагають усвідомити домашні обов'язки школярів (працювати, допомагати дорослим по господарству, у саду, на городі, брати участь у приготуванні їжі, прибиранні квартири чи будинку, годувати тварин, тощо) [38, с. 45].

Доходимо висновку, що соціокультурна змістова лінія чинних програм для 5–6 класів дає можливість реалізувати соціокультурний підхід до навчання української мови, озброює учнів необхідними відомостями зі національної історії та культури, виховує повагу до своєї країни, її пам'яток, сприяє формуванню ціннісних позицій та сімейних вартостей.

Проаналізуємо зміст матеріалу з лексикології та фразеології та його можливості у формуванні сімейних цінностей. Так, у 5 класі учні засвоюють теми з лексикології, а саме: *«Лексичне значення слова»*, *«Однозначні й багатозначні слова (повторення)»*, *«Використання багатозначних слів у прямому й переносному значеннях (повторення)»*, *«Лексична помилка та умовне позначення її (практично)»*, *«Тлумачний словник»*, *«Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми (повторення й поглиблення)»*, *«Пароніми»*, *«Ознайомлення зі словниками антонімів, синонімів, омонімів, паронімів»*. Це також дає можливість формувати ціннісні орієнтації, зокрема такі:

- усвідомлювати багатство виражальних засобів української мови, багатство словникового складу;
- оцінювати роль у мовленні синонімів, антонімів та слів у переносному значенні;
- критично ставитися до власного мовлення;
- осмислювати необхідність використання словників, збагачення словника;

– усвідомлювати шляхи вдосконалення власного мовлення тощо.

У зв'язку з цим учні можуть засвоювати поняття родинної лексики, види діяльності членів сім'ї, їхні захоплення тощо. Цьому сприятимуть залучення учнів до таких рекомендованих видів робіт, як аудіювання та читання тексту зі словами в переносному значенні, створення й моделювання діалогів про корисність різних видів спорту (правила користування шкільною бібліотекою тощо) із використанням синонімів, антонімів; етикетного характеру з використанням формул вітання, прохання, вдячності тощо; редагування деформованого тексту (усунення повторів шляхом уживання синонімів тощо); складання опису предмета за картиною; обов'язкові види роботи – докладні перекази розповідних текстів з елементами опису тварини з використанням синонімів та антонімів тощо [38, с. 12].

У 6 класі поглиблюється робота над засвоєнням лексикології. Так, учні вивчають такі теми: *«Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова», «Тлумачний словник української мови», «Словник іншомовних слів», «Лексична помилка (тавтологія, калькування, вживання слів у невласливих значеннях тощо) та умовне позначення її (практично)», «Активна й пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми й історизми), неологізми», «Групи слів за вживанням: загальноновживані й стилістично забарвлені слова, діалектні, професійні слова й терміни, просторічні слова», «Пароніми (практично)».* Це дає можливість формувати такі ціннісні орієнтації:

– усвідомлювати, що вживання просторічних слів (вульгаризмів, росіянізмів тощо) є виявом низького рівня мовленнєвої та загальнолюдської культури особистості;

– розуміти значення оволодіння власне українською лексикою, критично ставитися до надмірного вживання в мовленні іншомовних слів;

– шанувати сім'ю, родину, усвідомлювати себе її частиною;

– цікавитися життям власних батьків, їхньою професійною діяльністю;

– прогнозувати подальше майбутнє;

– прагнути до успішної діяльності в сучасному соціумі тощо.

Щоб формувати ціннісні поняття, пов'язані з професіями батьків, стосунками в сім'ї тощо, автори чинних програм рекомендують використовувати такі види робіт, спрямовані на вироблення комунікативної компетентності: конструювання речень текстів з власне українською лексикою, добір українських відповідників до іншомовних слів; докладний переказ текстів із заміною іншомовних слів українськими відповідниками, переказування легенд, казок з архаїзмами та історизмами, обґрунтування доцільності їх уживання; укладання словника популярних неологізмів; на писання твору-роздуму про професії батьків, власні мрії з використанням професіоналізмів та неологізмів; редагування текстів із лексичними помилками тощо [38, с. 31].

У 6-му класі учні починають засвоювати фразеологію. Це створює значні можливості для роботи над формуванням сімейних цінностей. Так, наприклад, цьому сприяє робота над такими темами: *«Фразеологізми. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення»*, *«Джерела українських фразеологізмів»*, *«Прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми як різновиди фразеологізмів»*, *«Фразеологізми в ролі членів речення»*, *«Ознайомлення із фразеологічним словником»* [38, с. 32].

Учитель має можливості формувати такі ціннісні орієнтації:

- усвідомлювати роль фразеологізмів у мовленні;
- аналізувати зміст фразеологізмів та доходити висновків щодо виявлених у них спостережливості та мудрості народу;
- оцінювати здібності, уміння, вдачу людей за допомогою фразеологізмів [38, с. 33].

Щоб формувати цінності, автори чинних програм рекомендують проводити роботу над аудіюванням текстів художнього та розмовного стилю з уживанням фразеологізмів; поясненням змісту прислів'їв та приказок за допомогою тлумачного словника, колективним укладанням словника

фразеологізмів; редагуванням речень і текстів із неправильним уживанням фразеологізмів тощо [38, с. 33].

Отже, як бачимо, програми з української мови для 5–6 класів орієнтують на формування ціннісних орієнтацій, зокрема й сімейних вартостей, рекомендують види робіт, які допоможуть учителеві застосувати різні соціокультурні теми, проте, на наш погляд, варто було б поглибити систему рекомендованих видів робіт, спрямованих на розвиток цих чеснот.

Оскільки зміст чинних програм з української мови найкраще реалізується в підручнику, ми проаналізували чинні підручники для 5–6 класів (Заболотний О. В., Заболотний В. В. *Українська мова. 5 кл.: підруч. для закл. заг. середн. освіти. Київ, 2018. 240с.*; Заболотний О. В., Заболотний В. В. *Українська мова. 6 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти. Київ, 2020. 256 с.*).

Так, розглядаючи підручник з української мови для 5 класу, відзначаємо в ньому реалізацію компетентнісного, особистісно орієнтованого, комунікативно-діяльнісного та аксіологічного підходів до навчання. Більшість завдань із лексикології, спрямовані на розвиток креативних здібностей, формування особистості здатної до комунікативної діяльності з використанням лексичного й фразеологічного багатства мовно-виражальних засобів. Автори підручника заклали основи для вироблення ціннісних орієнтацій, зокрема й для роботи над формуванням сімейних цінностей. Це представлено у вигляді текстів та вправ, розташованих за рівнем пізнавальної діяльності, ступенем складності тощо [17, 5 клас].

Матеріал підручника для 5-го класу спрямовує вчителя не лише на формування лексичних умінь і навичок, а й на організацію інтерактивної взаємодії між учнями класу шляхом роботи в парах, групах, використанням дієслів наказового способу, що спонукають до активної комунікативної діяльності. Серед них такі:

- зіставлення та з'ясування лексичного значення слів, прямого й переносного тощо: впр. 57–61, 65, 73, 100 («Чому так?»), 108;
- спостереження над мовою: впр. 99;

- пошук лексем у реченнях, текстах: впр. 87 («Пригадаймо»), 88, 105, 106;
- добір виражальних лексичних засобів шляхом аналізу текстів, конструювання відповідей: впр. 59, 66, 72, 75–77, 79, 97, 98, 102, 113;
- робота за репродукціями картин, малюнками: впр. 59, 77, 93, 107, 113;
- конструювання відповідей на запитання вчителя: впр. 62 («Весела вікторина»), 71;
- конструювання речень: впр. 70, 95, 111;
- вправи, які ставлять дитину в ситуацію вибору (обрати слова відповідно до контексту та значення, погрупувати лексеми в ряди тощо): впр. 64, 67, 78, 81–84, 89, 90, 92, 109, 111, 112, 119 («Самооцінка»);
- робота в парах: впр. 69 («Попрацюйте в парах»), 80, 91, 101;
- використання засобів мистецтва (аналіз текстів пісень): впр. 72, 85, 116;
- написання висловлень: впр. 74 (із використанням слів у переносному значенні);
- складання діалогів (етикетного характеру, на задану тему тощо): впр. 80, 91, 96;
- редагування речень, усунення лексичних помилок: впр. 86, 110, 116–117;
- створення ситуацій спілкування: впр. 94 («Поспілкуйтеся»), 114, 116 [17, 5 клас].

Отже, як бачимо, автори пропонують достатню кількість вправ на формування лексичної компетентності, які передбачають аналіз речень, текстів, із метою пошуку виражально-зображальних засобів, їх конструювання, вироблення ціннісних орієнтацій шляхом залучення учнів до комунікативних ситуацій, тих, що ставлять їх у ситуацію вибору тощо.

Незважаючи на певну кількість текстів, які включені до підручника, вони мало орієнтують на формування сімейних цінностей, тому варто поглибити роботу над розв'язанням цієї проблеми.

У підручнику для 6 класу розділи «Лексикологія» та «Фразеологія» подані підряд у взаємозв'язку. Так, відзначаємо, що в ньому міститься більше текстів, які орієнтують на формування ціннісних орієнтацій, зокрема на вироблення національних та сімейних вартостей [18].

Так, у розділах «Лексикологія» та «Фразеологія» автори пропонують такі вправи:

- актуалізація опорних знань: рубрика «Пригадаймо» на початку засвоєння кожної лексичної теми (с. 34), впр. 74, 91, 101;
- групування лексем (архаїзмів, історизмів) : впр. 38, 42, 64, 69, 93–94;
- з'ясування лексичного значення слів, змісту фразеологізмів: впр. 47, 108, 117–118, 126–129;
- пошук лексем, фразеологізмів у реченнях, текстах (архаїзмів, історизмів, професійних слів, термінів) : впр. 66, 70, 75, 81, 82, 83, 87, 102, 119;
- добір лексичних засобів, фразеологізмів, прислів'їв та приказок шляхом аналізу речень, текстів, конструювання відповідей: впр. 40, 70, 89, 99, 110, 121, 131, 133;
- робота за репродукціями картин, малюнками (упізнати зашифрований фразеологізм): впр. 113;
- конструювання речень: впр. 39, 107;
- вправи, які ставлять дитину в ситуацію вибору (обрати слова відповідно до контексту та значення тощо): впр. 49, 71, 86 («Чому так?»), 92, 93, 96, 104, 105, 106, 109, 124, 136;
- робота в парах: впр. 53 («Попрацюйте в парах»), 78, 116
- використання засобів мистецтва (аналіз текстів пісень, виписування фразеологізмів із літературних творів): впр. 113, 115, 125;
- написання висловлень: впр. 90 (із використанням професійних слів, термінів), 130, 134 (складання мовознавчої казки);
- редагування речень, усунення лексичних помилок: впр. 46, 48, 79, 100, 135;

- аналіз та моделювання ситуацій спілкування: впр. 41 («Ситуація»), 43 («Поспілкуйтеся»), 61, 73, 76, 80, 97, 103, 122, 132;
- змагання: впр. 72, 77, 88, 111;
- укладання словників: впр. 68, 84, 94 [с. 19].

Проаналізувавши зміст розділів підручника, доходимо висновку, що автори акцентують більше на виробленні вмінь знаходити лексеми та фразеологізми в реченнях та текстах, аналізувати їх зміст, пояснювати значення, групувати, добирати з контексту, що постійно ставить дитину в ситуацію вибору, а відповідно формує здатність до самонавчання та саморозвитку. Відзначаємо більшу кількість вправ, які спрямовані на формування навичок спілкування та аналізу комунікативних ситуацій.

Також у підручнику для 6-го класу є більше можливостей щодо формування сімейних цінностей. Так, наприклад, у впр. 43 (с. 19), автори пропонують проаналізувати поезію, при цьому ставлять запитання «Яким ви уявляєте ліричного героя?», «Чи можна назвати його мрійником і фантазером?», які сприяють формуванню цінностей прогнозувати подальше майбутнє дитини, прагнути до успішної діяльності в соціумі тощо [18, с. 19].

Також, виконуючи впр. 90 (с. 36), що передбачає написання висловлення на теми «Професія моїх батьків», «Ким я мрію стати», учні засвоюють цінності, пов'язані з зацікавленістю життям власних батьків, їхньою професійною та творчою діяльністю, повагою до їхньої праці, прогнозуванням власного майбутнього та вибору професії тощо [18, с. 36].

Проте в розділі немає жодного тексту, який би був безпосередньо спрямований на формування сімейних цінностей, тому вважаємо за необхідне поглибити цю роботу шляхом моделювання власної системи роботи.

Із метою перевірки, наскільки дана проблема втілюється в практиці роботи вчителів-словесників, ми проаналізували досвід педагогів, представлений на освітніх сайтах та викладений у блогах.

Так, Р. Рябченко, учитель української мови та літератури, спеціаліст вищої категорії Запорізької загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів №30,

упроваджує роботу над формуванням загальнолюдських моральних цінностей. Серед них абсолютні цінності (доброзичливість, повага до людської гідності, людяність, толерантність, порядність, вміння прощати тощо). У контексті розвитку абсолютних цінностей учитель працює над виробленням сімейних та особистих, зокрема всі зусилля спрямовує на те, щоб виховувати в школярів потребу в емоційному та духовному контактах із членами родини, колективу, любов до батьків та самоповагу, співчуття й співпереживання до хворих та немічних людей тощо. Основними умовами реалізації цієї проблеми вчитель вважає *формування інтересу до засвоєння мови та літератури, вироблення креативних умінь і навичок, застосування комп'ютерних технологій, розвиток ключових компетентностей* тощо [48].

Над виробленням ціннісних орієнтацій у процесі засвоєння лексикології та фразеології працює й учитель української мови і літератури Т. Морська (м. Боярка), знайомлячи учнів із фразеологізмами, виховує в них сімейні цінності. Так, проєктуючи на мультимедійний екран малюнки із зашифрованими фразеологізмами, вона намагається проводити роботу над поясненням їх походження (*сьома вода на киселі*), залучає учнів до витлумачення їх змісту, моделювання ситуацій, які характеризують зміст цих одиниць тощо [36].

Учитель-словесник О. Мамкова використовує на уроках із вивчення лексикології та фразеології проблемні запитання, щоб формувати позитивне ставлення до батька-матері, дівчини-хлопця, повагу до жіночих професій та прагнення жінок виконувати ролі на рівні з чоловіками й навпаки. Щоб сприяти успішній роботі, вона проводить нетрадиційні уроки, де створює ситуацію успіху для кожної дитини [34].

Учитель-методист Созонівського НМК «Загальноосвітня школа I–III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Кіровоградської області С. Щербина працює над формуванням ціннісно-світоглядних позицій у творчо обдарованих дітей, які мають нахили до засвоєння української мови на поглибленому рівні [64]. Так, беручи за основу роботу над використанням

текстів української літератури, вона шляхом їх аналізу формує повагу до батьків, виховує вміння аналізувати дії членів родини, давати їм оцінку тощо. Важливим видом роботи вважає створення власного висловлення, у якому діти дають оцінку вчинкам батьків і дітей, намагаються пояснити причини такої поведінки тощо [64].

Роботу над текстами соціокультурного спрямування проводить у процесі засвоєння лексикології та фразеології й Т. Пересунько (Балабинський НВК «Школа I–III ступенів – гімназія «Престиж» Запорізької області). Шляхом постановки запитань проблемного характеру вона спонукає дітей до аналізу позитивних та негативних учинків членів родини, їх комічної поведінки та формує в учнів уміння давати оцінку поведінки людей у різних ситуаціях спілкування тощо [41].

Отже, проаналізувавши чинні програми та підручники з української мови, досвід роботи вчителів-словесників, доходимо висновку про можливість реалізації цієї проблеми в сучасній освіті на засадах компетентнісного, аксіологічного, комунікативно-діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів до навчання. Чинні програми в цілому орієнтують на впровадження роботи над формуванням сімейних цінностей, цьому підпорядковуються частково й підручники з української мови для 5–6 класів. Незважаючи на те, що вчителі частково використовують у своїй діяльності окремі методи й прийоми, форми роботи, які не носять системного характеру. На наш погляд, потребує поглиблення зміст роботи з вироблення сімейних вартостей шляхом добору текстів для аналізу, вправ, що слугують засобом для обговорення ситуацій тощо.

2.2. Модель формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у процесі вивчення лексикології та фразеології

У попередньому параграфі ми з'ясували місце роботи над розв'язанням цієї проблеми в шкільних програмах та підручниках для 5–6 класів, проаналізували досвід учителів-словесників, які прагнуть до новацій у галузі

впровадження сучасних підходів у практику роботи на уроках української мови.

Так, щоб зрозуміти, наскільки вчителі готові до впровадження нашої моделі формування сімейних цінностей, ми провели анкетування трьох учителів, які здійснили під час педагогічної практики в Парафіївській загальноосвітній школі I–III ступенів Парафіївської селищної ради Ічнянського району Чернігівської області.

Це допомогло нам визначити: 1) які умови потрібно створити на уроках; 2) готовність учителів та учнів; 3) методичне забезпечення освітнього процесу в цьому напрямі (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Стан готовності вчителів та учнів до розв’язання проблеми

Запитання до вчителів-словесників	Відповіді педагогів на запитання		
	О.Святна	О.Тарануха	Т.Шаруніна
Визначте місце роботи над формуванням сімейних вартостей у вашій школі.	Усі вчителі відповіли, що вона проводиться епізодично, найчастіше на уроках розвитку мовлення, під час вихованих годин у позаурочний час.		
Які сімейні цінності Ви формуєте в учнів?	Любов і повагу до батьків, родичів.	Повагу до сімейних світ і традицій, могил предків.	Повагу до сімейних реліквій, одягу тощо.
Чи проводите ви роботу над формуванням цих вартостей під час засвоєння розділів «Лексикологія», «Фразеологія»?	Зазвичай вчителі проводять цю роботу, коли це передбачено вправами підручника, змістом текстів, або коли потрібно повести відкрите заняття з використанням соціокультурної теми.		

Назвіть основні методи та прийоми, які Ви застосовуєте в роботі над формуванням сімейних цінностей.	Розповідь, аналіз тексту, словниковий диктант, написання переказів і творів тощо.	Пояснення фразеологізмів, складання висловлень із фразеологізмами, складання творів за картиною тощо.	Розповідь, аналіз тексту, моделювання ситуацій тощо.
Як учні ставляться до цієї роботи?	Учні люблять слухати розповіді про різні свята в родинях, самі залюбки розповідають про захоплення членів сім'ї тощо.	Люблять шукати фразеологізми в текстах, пояснювати їх значення, писати твори за фразеологізмами.	Залюбки беруть участь у моделюванні ситуацій, які взяті з родинного життя, аналізують вчинки героїв їхню поведінку в сім'ї тощо.
Яким у Вашому уявленні є результат системної діяльності в цьому напрямі?	Уміння будувати висловлення з використанням лексем, фразеологізмів, прислів'їв та приказок про сім'ю, ставлення в родині, проводити роздуми над учинками героїв, давати їм оцінку.		

Як бачимо, результати анкетування свідчать про те, що ця робота є цікавою для учнів і вчителів, проте проводиться вона епізодично, оскільки епізодично представлена в підручниках, за якими працюють учителі.

Ми поставили за мету спробувати поглибити роботу в цьому напрямі, розробивши модель формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів під час засвоєння фразеології. Свій вибір ми зумовили тим, що під час вивчення цього розділу учні збагачують мовлення лексичними та фразеологічними засобами,

а отже, і поняттями-цінностями, є можливість аналізувати засвоєння власне української лексики родинного змісту, професійних слів, які використовують члени сім'ї тощо, а також застосовувати сучасні інноваційні технології навчання.

В основі нашої роботи лежить застосування сучасних підходів до навчання української мови – *особистісно орієнтованого*, що передбачає врахування позиції та думки кожної дитини на уроці, *компетентнісного*, який полягає у виробленні здатностей застосовувати знання з лексикології та фразеології для побудови власних висловлювань, аналізу комунікативних ситуацій; *аксіологічного* – націленого на вироблення ціннісних орієнтацій учнів; *комунікативно-діяльнісного* – що передбачає використання в процесі роботи мовленнєво-комунікативних завдань.

Іншими основними *складовими* нашої методики роботи є: *традиційні й нестандартні типи уроків із вивчення лексикології та фразеології, що забезпечують реалізацію загальнодидактичних та власне методичних принципів навчання, використання інноваційних методів, прийомів, засобів та форм навчання; їх зміст, який включає систему ціннісних понять та вмінь, якими повинні оволодіти учні 5–6 класів у процесі засвоєння розділів (схема 2.1).*

До основних типів уроків, на яких можна формувати сімейні цінності віднесемо *традиційні уроки засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок, застосування вмінь і навичок, а також нестандартні, зокрема урок-вікторина, урок-змагання, урок-подорож тощо.*

У процесі проведення цих занять варто враховувати загальнодидактичні принципи *науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, наочності, зв'язку навчання з вихованням, теорії з практикою, міжпредметних зв'язків тощо*, які реалізуються через дотримання вимог до уроків, розв'язання навчально-пізнавальних завдань тощо.

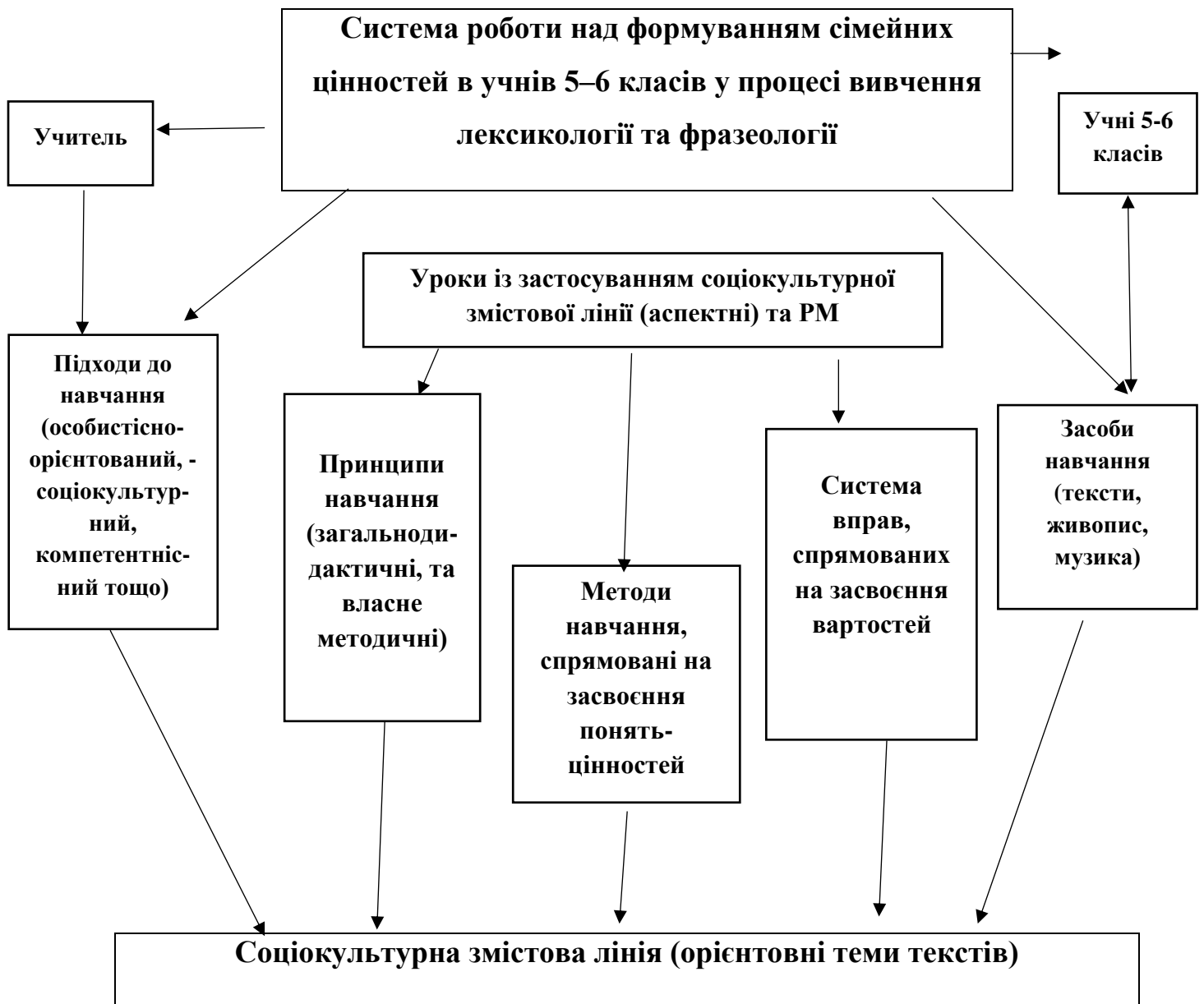

Схема 2.1. Модель формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у процесі вивчення лексикології та фразеології.

Наша модель роботи повинна враховувати й *власне методичні принципи*, без яких неможливе вироблення сімейних цінностей. Так, в основу роботи мають бути покладені такі важливі принципи лінгводидактики, як *культуровідповідності вивчення мови* (передбачає засвоєння знань про національну культуру), *текстоцентризму* (оскільки підґрунтям для вироблення ціннісних понять мають слугувати соціокультурні тексти), *засвоєння лексичних та фразеологічних одиниць на основі аналізу тексту* в

єдності його змісту та форми, уваги до нових слів, лексичного та фразеологічного багатства мови, пріоритету в застосуванні тексту як дидактичного матеріалу, діалогічності навчального процесу тощо. На наш погляд, саме реалізація цих принципів сприятиме успішному розв'язанню проблеми.

Важливим завданням для реалізації нашої проблеми є *критерії добору текстів*. Так, текст, який ми пропонуємо застосовувати з метою формування ціннісних орієнтацій, має відповідати таким вимогам (за О. Кучерук):

- відповідати соціокультурній темі, що спрямовує на формування сімейних цінностей;
- бути зразком сучасної української літературної мови;
- мати можливість для обговорення проблеми;
- матеріал для аналізу та спостереження над мовою;
- спонукати до роздумів над поведінкою героїв;
- спонукати учнів до прийняття рішень;
- мотивувати до переказування, створення власного висловлення, моделювання ситуації тощо [30].

У попередньому розділі ми здійснили аналіз праць філософів, педагогів та лінгводидактів, які орієнтують на різні підходи до типології ціннісних понять у цілому та сімейних вартостей. За основу моделі роботи пропонуємо використовувати класифікацію О. Вишневського, який не тільки вибудував ієрархію ціннісних понять, а й обґрунтував свій підхід [6; 7].

Так, у процесі уроків можна проводити роботу над соціокультурними темами, що пропонують чинні програми й формувати сімейні цінності, виділені нами на основі проаналізованих джерел (табл. 2.2). У процесі дослідження ми також розробили *словник-мінімум*, який можна вдосконалювати в процесі діяльності на уроках мови. Він уключає перелік ціннісних понять, які школярі можуть використовувати для побудови власних висловлень.

До основних засобів формування сімейних цінностей ми відносимо соціокультурні тексти (уривки з творів української літератури), музику (календарно-обрядові, соціально-побутові, колискові пісні, естрадні пісні (“Смерекова хата” (сл. П. Дворського, муз. М. Бакая); портретний, побутовий живопис (К. Білокур “Хата в Богданівці”, М. Безпальків “Хата”, Т. Данилич “Обістя газди” тощо. На цих засобах, спрямованих на формування ціннісних орієнтацій, акцентувала у своєму дослідженні Н. Голуб [9].

Таблиця 2.2.

Сімейні цінності

Клас	Соціокультурні теми	Ціннісні поняття	Уміння та навички
5	Історичне минуле України на різних етапах розвитку українського народу. Історія мого міста, села – частина історії України.	Вітчизна (рідна, вільна, давня, легендарна); козацтво (могутнє, чесне, відважне, волелюбне, хоробре, непоборне); вдача (вояцька, правдива, рішуча, сталева); дідусь, батько (рідний, сміливий мудрий, розсудливий).	Усвідомлювати героїзм дідусів і батьків, їх участь у бойових діях; шанобливо ставитися до предків, загиблих родичів, односельчан (жителів міста), поважати їхню пам’ять, доглядати за їхніми могилами
	Національні звичаї, традиції, обряди й свята – віковічні духовні засади розвитку народу.	Звичай (давній, національний, рідний); Коляда (символ оновлення світу, святості, перемоги добра над злом), Святвечір, Різдво, щедрювання, засівання, хрестини, заручини тощо.	Шанувати свята, які відзначають у родині, традиції, звичаї, обряди, у яких беруть участь батьки, родичі, односельці (жителі міста).

	Багатство народної символіки. Народне українське мистецтво – вищий вияв творчого генія народу. Народні митці України.	Рушник (багатий, вигаптуваний, вишитий, гаптований, полотняний, сніжно-білий, цупкий, чистий, весільний, домотканий).	Пишатися національною символікою вишивки, творами народних майстрів, які можуть бути членами сім'ї, родичами, односельцями тощо.
	Родинно-побутова культура: структура, функції сім'ї, глибока й всеперемагаюча материнська, батьківська любов до дітей, шанобливе ставлення до бабусі й дідуся, родичів, прив'язаність до отчого дому.	Родина (працьовита, дружна, співуча, щаслива, шанована); батько (активний, величний, веселий, витягнутий, високий);	Цікавитися справами батьків, дідуся та бабусі, усвідомлювати значущість їхньої та власної праці, виявляти доброзичливість, людяне ставлення до батьків, повагу до батька-матері, родичів, прав дитини й старших, сприяти безперервності сімейних традицій, гармонії стосунків поколінь тощо.
6	Родинно-побутова культура українців. Народна пісня – душа народу. Колискова. Обрядові пісні. Гумористична й сатирична творчість українського народу.	Пісня (бадьора, бурхлива, велична, виразна, весела, дзвінка, емоційна).	Поважати родинно-побутову культуру українського народу (колискові, календарно-обрядові пісні, які супроводжують обряди колядування, щедрування, засівання, весілля),

			гумористичну та сатиричну творчість.
Національне традиційне вбрання українців. Символіка народного костюма.	Вишиванка (символ здоров'я, краси, долі, порядності, чесності, любові, святковості; оберіг).	Шанувати національний одяг, який носили в родині, символіку орнаменту на вишиванці.	
Українська народна архітектура. Плетіння, вишивка, ткацтво, килимарство, кераміка, мереживо.	Праця, робота, професія (благородна, буденна, важка, виснажлива, звичайна, напружена, натхненна, невтомна, нелегка).	Розуміти архітектурний стиль, у якому збудовані будинки батьків, шанувати народні ремесла, якими займаються родичі й батьки.	
Моя родина, родовід. Родинні цінності, свята й традиції. Мати – берегиня роду.	Мама, мати (берегиня роду, рідна, мила, дорога, улюблена, щира, порадиця, помічниця, мудра).	Усвідомлювати роль матері як берегині родини, найріднішої людини для дитини, усвідомлювати домашні обов'язки школярів (працювати, допомагати дорослим по господарству, у приготуванні їжі, прибиранні квартири тощо)	

Важливим елементом роботи над формуванням сімейних цінностей є методи та прийоми навчання. Так, обговорення соціокультурних тем на уроці мови варто здійснювати шляхом використання різних *видів бесіди* (репродуктивної, евристичної, поточної, узагальнювальної); *художньої розповіді* про історичні події, родину, цінності, які потрібно виробити,

художників, музикантів, письменників та ін.; *спостереження над мовою* (яке є обов'язковим елементом в аналізі текстів); *роботи з підручником* (із метою виконання системи лексичних та фразеологічних вправ, аналізу комунікативних ситуацій, представлених у підручнику, написання переказів та творів тощо).

Значну роль у своїй роботі ми відводимо вправам як важливому засобу формування сімейних цінностей. Зокрема, рекомендуємо використовувати таку систему вправ, з урахуванням рекомендацій М. Пентилюк, М. Баранова, Н. Голуб, Л. Проценко, В. Новосьолової: *лексичних* (конструювання словосполучень, речень і текстів, пошук, групування, зіставлення лексем за певною ознакою, визначення ролі лексеми в контексті, аналіз текстів із професійною лексикою, усунення лексичних помилок, укладання словників, лексичний та лексико-стилістичний розбір, редагування текстів, написання творів і переказів тощо); *фразеологічних* (виділення фразеологізму з контексту, групування фразеологізмів за синонімічними рядами, конструювання речень і текстів із фразеологізмами, добір фразеологічних одиниць за стрижневим словом, виписування фразеологізмів зі словників, текстів української літератури, добір прислів'їв за певною тематичною ознакою тощо) [12; 40].

Проте використання сучасних підходів до навчання вимагає застосування таких завдань, які формують активну життєву позицію учнів, залучають їх до обговорення, моделювання, пошукової діяльності, саме тому ми пропонуємо використовувати в роботі такі інноваційні методи та прийоми роботи:

– *моделювання ситуацій* (які відбуваються чи можуть відбуватися в родині, на вулиці, у класі тощо). Серед них виділяємо *ситуативно-аналітичні* (які передбачають аналіз лексем, які пов'язані з певними обрядами), *ситуативно-уявні* (передбачають моделювання уявної ситуації та створення можливого варіанта її викладу), *ситуативно-мнемічні* (читання та аналіз тексту, у якому описаний звичай чи обряд, який доводилося спостерігати в

родині чи в селі, визначення твору, де він описаний тощо), синтетичні (творчі) вправи (за Т. Грубою, Г. Лещенко) [12];

– *розробка проєктів* (укладання словника родинних лексем, обрядів, звичаїв, національних символів тощо, моделювання діалогів, що ілюструють твори літератури, де подано ситуацій, що відбуваються в родині, дослідження походження лексем-ціннісних понять, фразеологізмів тощо, створення мультимедійної презентації про певний обряд, звичай, добір і виконання народних пісень, підготовка замітки до веб-сайту, дослідження народних ремесл, якими займалися чи займаються члени сім'ї тощо);

– *лінгвістичні ігри* (змагання на кращого знавця лексики та фразеології, звичаїв та традицій у родині, кращого декламатора віршів про сім'ю тощо);

– *моделювання діалогів* (за ключовими словами – родинними лексемами, описаною ситуацією, що відбувається в родині, під час якогось звичаю та обряду, на певну тему, з використанням фразеологізмів, професійної лексики тощо);

– *дослідницький метод* (дослідження історії свого родоводу, пісень свого села чи родини, тематичної групи лексики тощо);

– *використання інтерактивних технологій навчання* (за О. Пометун, Л. Пироженко): «Мікрофон» (як прийому обговорення ситуації, підбиття підсумків бесіди), «Займи позицію» (для визначення позиції учня, його думки), «Мозковий штурм» (на знання звичаїв і традицій у сім'ї), «Навчаючи – учусь», «Дерево рішень» тощо, які можна реалізувати в процесі роботи в групах, парах, фронтально та індивідуально [42].

Отже, описана нами модель роботи орієнтує на формування сімейних цінностей у процесі засвоєння лексикології та фразеології. Вона сприятиме збагаченню мовлення учнів ціннісними поняттями, виражальними мовними засобами, комунікативними вміннями та навичками, а також сприятиме залученню учнів класу до інтерактивної взаємодії на уроці.

2.3. Методичні рекомендації щодо формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів під час вивчення лексикології та фразеології

Ураховуючи те, що вчителі епізодично використовують роботу над формуванням сімейних цінностей, ми розробили методичні рекомендації, у яких показано, як використовувати на уроках дану модель.

Так, робота над виробленням ціннісних орієнтацій проводиться не лише на заняттях з української мови, а й у процесі уроків літератури, тому застосування уривків із художніх текстів сприятиме розвитку інтересу до сімейних традицій, звичаїв, обрядів, історії свого родоводу, виробленню свідомого ставлення до функціонування мовних одиниць, глибшому проникненню в зміст твору, допоможе усвідомити вчинки героїв тощо.

Так, покажемо на прикладі фрагмента уроку, які вміння можна формувати шляхом роботи над текстом (6 клас).

Мовна тема уроку. Узагальнення та систематизація знань із лексикології та фразеології.

Соціокультурна тема уроку. Родинно-побутова культура українців.

Мета уроку. Навчальна – узагальнити поняття про лексикологію та фразеологію як розділи мовознавства, повторити різні групи лексики за походженням, уживанням;

розвивальна – формувати навички використання виражально-зображальних лексичних засобів у текстах та для побудови комунікативних ситуацій;

виховна – виховувати в учнів сімейні цінності; прищеплювати повагу до родинно-побутової культури українців.

Ціннісні поняття. Мама, оселя, хата, вариста піч, покуть, божниця, образи, мисник, лава, настил, піл, полиці для посуду, сімейні стосунки.

Сімейні цінності. Повага до родинно-побутової культури українського народу, піклування про дітей, батьків і старших у сім'ї.

Методи та прийоми навчання. Репродуктивна бесіда, евристична бесіда, технологія «Мозковий штурм», моделювання ситуацій,

Засоби навчання. «Смерекова хата» (сл. П. Дворського, муз. М. Бакая), К. Білокур «Хата в Богданівці».

Фрагмент уроку

Роботі над формуванням сімейних цінностей передують актуалізація опорних знань із теми «Лексикологія. Фразеологія». У процесі інтерактивної технології «*Мозковий штурм*» учні повторюють відомості про активну й пасивну лексику, її склад, розмежовують поняття історизмів та архаїзмів, запозичених слів та власне українських тощо. Важливо, щоб даний метод залучив якомога більше учнів до відповідей і спонукав швидко реагувати.

Після цього можна виконати самостійну роботу (впр. 606), яка передбачає аналіз тексту та пошук різних груп лексики. Учні повинні виписати різні групи слів і підготувати усну відповідь про їх роль у розкритті теми та основної думки тексту.

III. Повідомлення теми й мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

Використовуємо репродуктивну бесіду:

– Діти, скажіть, будь ласка, чи давно ви були у своїх бабусі та дідуся, які живуть у селі?

– Чи подобається вам бувати в них?

– Пригадайте, що є у бабусиній оселі?

– Чи знаєте ви назви всіх предметів, які є в бабусиній хаті?

– Давайте спробуємо описати предмети побуту, які є у бабусі та дідуся (*наприклад, лава, ослін, глиняний посуд, макітра, піч, ікони, рушники тощо*).

Учні по черзі розповідають про ті предмети, які в оселі бабусі та дідуся.

– Чи знаєте ви значення й назви всіх предметів, які є в хаті бабусі та дідуся? (діти називають і описують предмети назв, яких вони не знають).

– Діти, сьогодні ми з вами поговоримо про рідну оселю й спробуємо з'ясувати значення всіх слів, які слугуватимуть назвами предметів побуту.

– Пропоную вам послухати пісню «Смерекова хата» у виконанні П. Дворського (звучить музика).

– Про що ця пісня? (про смерекову отчу хату, яку ліричний герой покинув багато років тому, яка наснилася йому разом із садом у веснянім цвіті, разом із квітами, скрипом криничного журавля та рідною матір'ю).

– Якою загадує свою рідну оселю герой? («смеркова хата», «батьківський поріг», «старенька хата край села», «серцю мила», «мов порадиця свята»).

– Чому вона наймиліша для героя? (бо то «дитячих літ колиска»)

– Як за характером мелодія пісні? (лірична, ніжна)

– Чи уявили ви ті образи, по які співав герой?

– Що сприяло створенню уявлення?

– Давайте спробуємо прослухати текст, який теж присвячений рідній домівці.

ІУ. Робота над текстом.

1. Читання тексту вчителем.

Текст

Житла в Україні споруджували найрізноманітніші.

*Та символом України стала **біла хата**. Чепурними боками пишалася вона серед зелені вишневих **садочків**. Внутрішній кут такої хати з одного боку від входних дверей займала вариста **піч**. По діагоналі влаштовували **покуть**. Тут розміщувалася **божниця**, на поличці стояли образи. Їх прикрашали вишиваними **рушниками**.*

*Уздовж бічної стіни під іконами ставили стіл. Біля столу розміщували довгу дерев'яну лаву. Збоку від стола знаходилася **скриня**. Між піччю та бічною стіною будувався **дерев'яний настил** на стовпчиках. Це був **піл**. У протилежному від печі кутку, часто біля дверей або над ними, розміщувався **мисник**. Це були **полиці** або невелика **шафка для посуду**.*

*Привабливий вигляд **оселі** позначався і на характері членів родини, на їхніх стосунках (За В. Супрунечком: 113 сл.).*

2. Аналіз тексту.

– Діти про що цей текст? (про хату)

– До якого стилю він належить?

- Визначте тип мовлення.
- Яку б назву ви дали тексту (хата, рідна домівка, оселя)
- Чому біла хата стала символом України?
- Що вирізняло її серед зелені вишневих садків?
- Де в хаті розміщувалася *вариста* піч?
- Чому вона так названа?
- Що таке *покуть*? (*паралельно проводимо роботу над укладанням словників ціннісних понять*)

– Діти, знайдіть значення слова «покуть» (покуть – «куток української селянської хати, який розташований по діагоналі від печі, де сходяться краями дві лави, та місце біля нього» (з Інтернету).

У такий спосіб відбувається робота над *тлумаченням значення основних ціннісних понять уроку* й робота учнів над *укладанням словника родинної лексики*.

- Опишіть, що знаходилося біля столу?
- Чи знаєте ви, що зберігали наші бабусі й дідусі в скринях?
- Чи є у ваших родичів скриня?
- Що там зберігається?
- Що знаходилося на миснику?
- Яку функцію він виконував?
- На чому позначався привабливий вигляд оселі?
- Давайте запишемо ці слова в зошити й з'ясуємо їх лексичне значення.
- Які ці слова за походженням?
- Доберіть до них сучасні відповідники.
- Доберіть синоніми до слів *чепурний, привабливий, розміщувати, прикрашати*.
- Якого звучання надають синоніми? (позитивного)
- Тепер доберіть до них антоніми.
- Якого звучання надають антоніми?
- Яка основна думка тексту? (біла хата – національний символ).

- Знайдіть прикметники в цьому тексті.
- Визначте їх роль у розкритті основної думки тексту.
- Випишіть дієслова. Визначте їх роль у розкритті основної думки тексту.

3. Моделювання ситуацій.

Організуємо роботу в групах і пропонуємо змоделювати кілька життєвих ситуацій.

Ситуація 1. Уявіть, що ви приїхали до бабусі й дідуса зі своїм другом, який ніколи не був у селі. Спробуйте змоделювати висловлення, у якому ви розповідаєте своєму другові про значення всіх предметів побуту, які є у вашій оселі. Використовуйте у своїй розповіді пропоновані слова.

Ситуація 2. Уявіть, що до Вас у село завітала іноземна делегація, яка вперше в українському селі та хаті. Змоделюйте діалог-екскурсію по вашій оселі, використовуючи подані слова. До моделювання можна залучити 3–4 учнів класу.

Крім пропонованих ситуацій, можна пропонувати складання діалогів:

- складіть діалог, у якому покажіть, як відбувається обговорення сімейних справ за столом;
- змоделюйте діалог, у якому беруть участь дідусь, бабуся та онуки, які приїхали з міста й не знають значення предметів, які знаходяться в оселі;
- розробіть діалог, у якому покажіть, як бабуся презентує вам свої рушники, з'ясуйте символіку орнаменту тощо.

Також можна було запропонувати принести на урок рушники, які є вдома, і пояснити символіку орнаменту.

Інші види роботи над цією соціокультурною темою:

- опис, інсценізація звичаїв і обрядів, які можуть відбуватися в селянській оселі (ворожіння, обряди на Святвечір, колядування, щедрування тощо);
- складання творів-описів предметів родинного побуту;
- упізнай предмет побуту за описом (вікторина для учнів);

- розробка проєктів «Моя оселя», «Предмети побуту в моїй оселі», «Звичаї в моїй оселі», «Обряди в моїй оселі» тощо;
- виконання календарно-обрядових пісень, які можуть звучати в оселі;
- аналіз репродукцій картин, де зображена селянська оселя, та складання творів-описів за ними (наприклад, К. Білокур. «Хата в Богданівці», М. Безпальків «Хата», Т. Данилич «Обійстя газди»);
- добір прислів'їв і приказок про рідну оселю, хату (у порожній хаті сумно й спати; своя хата – не ворог: коли прийдеш, прийме; чим хата багата, тим і рада тощо);
- добір уривків із текстів української літератури про рідну оселю та репродукцій картин художників.

Ними можуть слугувати тексти Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» (Т. Шевченко «Селянська родина» (репродукція картини)), П. Тичина «Не бував ти в наших краях!», тексти календарно-обрядових («Ой хто, хто Миколая любить», «Добрий вечір тобі, пане господарю!» «Щедрик, щедрик, щедрівочка»), колискових пісень («Ой ти, коте, коточок»), О. Довженко «Хата», «Зачарована Десна», М. Стельмах «Гуси-лебеді летять» тощо).

Так, ми дібрали засоби мистецтва, які можна застосувати в роботі над виробленням ціннісних понять до теми «Мати – берегиня роду». Наприклад, можна формувати такі сімейні вартості, як піклування про дітей і старших у сім'ї, взаємна любов батьків, злагода та довір'я між членами сім'ї, гармонія материнського впливу у вихованні тощо (табл. 2.3):

Таблиця 2.3

Засоби мистецтва у формуванні ціннісних понять (за Н. Голуб)

Засоби мистецтва	Ціннісні поняття	Фразеологізми та прислів'я та приказки
“Материна пісня” (сл. І.Бердника, муз. О.Р.Білаша), “Виростеш ти, сину” (сл. В.Симоненка, муз. І.Пашкевича),	Мати (благословенна, близька, дбайлива, добра, кохана, ласкава, мила, невсипуща, ніжна, праведна, рідна, сердечна, турботлива,	Прислів'я та приказки: мати годує дітей, як земля людей; нема цвіту кращого від маківочки, нема роду

<p>“Мамина вишня” (сл. Д.Луценка, муз. А.Пашкевича). Живопис Б.Неменський “Мати”. С.Григорьев “Рідна мати”. К. Ломикін “Рідна мати моя”.</p>	<p>усміхнена, чепурна, чорнобрива, чуйна, щаслива тощо).</p>	<p>милішого від матіночки; на сонці тепло, а коло матері добре. Крилаті вислови: За все, що маю, дякую тобі, За все, що маю і що буду мати (М.Луків). Можна вибрати друга і по духу брата, Та не можна рідну матір вибирати (В.Симоненко).</p>
---	--	---

Також у роботі над формуванням сімейних цінностей можна запропонувати такі прийоми з використанням інноваційних підходів:

- конструювання речень і текстів на основі лексичного та фразеологічного матеріалу до певної соціокультурної теми;
- використання технології «Незакінчені речення»;
- конструювання речень на основі комунікативного завдання тощо.

Наприклад, завдання: складіть речення, за допомогою якого Ви могли б розповісти про:

- свято Медового Спасу, використовуючи слова з довідки.

Довідка: печені паляниці, макітра, третій мак, бабусині пиріжки;

- символіку народного одягу, використовуючи слова з довідки.

Довідка: корсетка, вишивана сорочка, плахта.

Також залучатимуть учнів до роботи в групах і парах такі ситуативні вправи:

1. Ситуативно-аналітичні вправи:

- Із якими народними обрядами пов’язані такі лексеми: колядка, писанка, рушники, коса (дівоча). Опишіть усно один із них.

2. Ситуативно-уявні:

– Уявіть собі, що Ви повернулися від своєї бабусі й хочете поділитися враженнями з однокласниками про те, як ви брали участь у святкуванні Івана Купала.

Наприклад, ваш початок розповіді може бути таким: «Наші предки вірили, що на Івана Купала рослини набували лікувальних властивостей, а також розмовляли між собою...»

Подумайте, про що могли розмовляти рослини, складіть діалог уявної розмови між ними.

3. Ситуативно-мнемічні вправи:

– Прочитайте текст і порівняйте описаний звичай із тим, про який вам розповідала бабуся чи який вам доводилося спостерігати самотійно.

Текст

Вельми стисло, але не упускаючи всіх важливих моментів, що входять до обряду сватання, Т. Шевченко писав: «Покохавшись літо, чи то два ..., парубок до дівчиного батька й матері посилає старостів, людей добромовних і на таку річ дотепних. Коли батько й мати поблагословлять, то дівчина, перев'язавши старостам рушники через плечі, подає зарученому своєму на тарілці або крамну, або самодільну хустку» (О. Кравець).

Запитання до тексту:

- Визначте походження слова *рушник*.
- Що символізують кольори на рушнику?
- Яка його роль в описаному обряді?
- Які твори Тараса Шевченка стали народними піснями?

Отже, як бачимо, уроки лексикології та фразеології мають значні можливості для впровадження роботи над формуванням сімейних цінностей, розвитку лексичної, мовленнєвої та комунікативної компетентності.

Доходимо висновку, що вона буде успішною, якщо вчитель-словесник буде дотримуватися таких умов:

- урахувуватиме сучасні підходи до навчання;

- забезпечуватиме засвоєння лексичних понять-цінностей;
- залучатиме учнів до різних форм роботи, у тому числі в групах, парах;
- використовуватиме розгляд соціокультурних тем;
- добиратиме для аналізу кращі зразки творів української літератури, засоби музики та живопису, що збагачуватимуть знання учнів про національну культуру та історію рідного народу;
- створюватиме умови для організації активного спілкування між учнями;
- забезпечуватиме активізацію їхньої пізнавальної діяльності на уроці мови шляхом упровадження інтерактивних технологій, інноваційних методів і прийомів навчання на різних типах стандартних та нетрадиційних типах уроків тощо.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі ми дослідили актуальну проблему формування сімейних цінностей в учнів 5–6 класів у процесі вивчення лексикології та фразеології на уроках української мови й дійшли таких висновків.

Проаналізувавши психолого-педагогічні підходи до формування сімейних цінностей, відзначаємо, що більшість науковців акцентують на важливості роботи над виробленням ціннісних орієнтацій в учнів загальноосвітньої школи. Вони визначають цінності як складну філософську, психолого-педагогічну категорію, яка реалізується в соціумі та залежить від культурного середовища.

Усі педагоги акцентують на ролі сім'ї у формуванні особистості. Проте тільки за умов тісної взаємодії між школою та родиною, вироблення цілісних підходів до формування сімейних цінностей, цей процес буде успішним.

Формування сімейних цінностей має здійснюватися на засадах виховання національно-мовної особистості засобами рідної мови; засвоєння сімейних вартостей на основі ознайомлення зі світовою та вітчизняною історією й культурою; задоволення потреб особистості шляхом комунікації в соціумі; використання засобів мистецтва, фольклору, історичних текстів як важливих чинників у виробленні сімейних вартостей тощо.

Проаналізувавши методичні підходи до формування сімейних цінностей в учнів основної школи, відзначаємо, що проблема вироблення ціннісних орієнтацій є важливою ланкою роботи на уроках української мови у світлі реалізації засадничих ідей компетентнісної освіти. Серед важливих чинників, які потрібно враховувати сучасному вчителю-філологу, – упровадження аксіологічного підходу, реалізація в змісті уроку соціокультурної змістової лінії, добір текстів, що орієнтують на засвоєння ціннісних понять, використання засобів мистецтва, творів української літератури, інноваційних методів навчання, що передбачають творчо-конструктивну діяльність учнів на уроці, залучення їх до аналізу та моделювання комунікативних ситуацій.

Проаналізувавши чинні програми та підручники з української мови, досвід роботи вчителів-словесників, доходимо висновку про можливість реалізації цієї проблеми в сучасній освіті на засадах компетентнісного, аксіологічного, комунікативно-діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів до навчання. Чинні програми в цілому орієнтують на впровадження роботи над формуванням сімейних цінностей, цьому підпорядковуються частково й підручники з української мови для 5–6 класів, проте вчителі частково використовують у своїй діяльності окремі методи й прийоми, форми роботи, які не носять системного характеру. На наш погляд, потребує поглиблення зміст роботи з вироблення сімейних вартостей шляхом добору текстів для аналізу, вправ, що слугують засобом для обговорення ситуацій тощо.

Розроблена в магістерській роботі модель формування сімейних цінностей урахує психолого-педагогічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій у школярів; сучасні підходи до навчання (компетентнісний, особистісно-орієнтований, комунікативно-діяльнісний та аксіологічний) та загальнодидактичні й власне методичні принципи навчання (міжпредметних зв'язків, культуровідповідності; текстоцентризму тощо); сприяє реалізації соціокультурної змістової лінії в навчально-виховному процесі з української мови; акцентує на збагаченні мовлення учнів лексичними та фразеологічними засобами; спрямовує на використання мистецтва (музики, живопису), усної народної творчості тощо; інноваційних форм, методів та прийомів навчання.

У своїй роботі ми акцентуємо також на формуванні ключових компетентностей (спілкуванні державною мовою, загальнокультурній грамотності тощо); використанні парної, групової та індивідуальної роботи, традиційних методів навчання (репродуктивній та евристичній бесіді, художній розповіді, роботі з підручником) та інноваційних (лінгвістичної гри, інтерактивних технологій («Мікрофон», «Круглий стіл», проекти, робота в парах, малих групах тощо), моделюванні комунікативних ситуацій; вправах,

спрямованих на формування вмінь уживати лексеми й фразеологізми у власному мовленні та будувати власні висловлювання, аналізі текстів тощо.

Важливе місце в роботі відводимо комунікативним ситуаціям, де здійснюється обговорення різних людських чеснот.

Доходимо висновку, що вона буде успішною, якщо вчитель-словесник буде дотримуватися таких умов: урахувуватиме сучасні підходи до навчання; забезпечуватиме засвоєння лексичних понять-цінностей; залучатиме учнів до різних форм роботи, у тому числі в групах, парах; використовуватиме розгляд соціокультурних тем; добиратиме для аналізу кращі зразки творів української літератури, засоби музики та живопису, що збагачуватимуть знання учнів про національну культуру та історію рідного народу; створюватиме умови для організації активного спілкування між учнями; забезпечуватиме активізацію їхньої пізнавальної діяльності на уроці мови шляхом упровадження інтерактивних технологій, інноваційних методів і прийомів навчання на різних типах стандартних та нетрадиційних типах уроків тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. К. : Либідь, 2003. 280 с.
2. Болтарович З. Традиції сімейного виховання. НТЕ. 1993. №2. С. 15–24.
3. Борщ А. Виховання сімейних цінностей у процесі літературного діалогу зі старшокласниками та їхніми батьками: практикум. Ніжин : Видавництво ФОП Лук'яненко В. В., ТПК «Орхідея», 2015. 66 с.
4. Ващенко Г. Виховання волі і характеру : підруч. для педагогів. К. : Вид. т-во «Школяр», 1999. 385 с.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал («Записки виховника»): підручник для виховників, учителів і українських родин. 2-е видання. Брюссель; Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен: Вид-во Центральної Управи Співки Української Молоді, 1976. 209 с.
6. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. Вид. 2-ге, доопрац. і доп. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi bin/ua/elib.exe>.
7. Вишневський О. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти і Львівське обласне товариство імені Г. Ващенка, 1996. 238 с.
8. Голуб Н. Б., Новосьолова В. І., Шелехова Г. Т., Ярмолук А. В. Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу : посібник. К. : Видавничий дім «Сам», 2017. 144 с.
9. Голуб Н. М. Розвиток зв'язного мовлення засобами музики та живопису: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2006. 209 с.
10. Голуб Н. Б. Збагачення мовлення учнів 5-7 класів власне українською лексикою: дис...канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 1997. 229 с.
11. Голуб Н. Шляхи формування національних цінностей в учнів 5–7 класів на уроках української мови. *Наукові записки Ніжинського державного*

університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2018. №4. С. 58–66.

12. Голуб Н., Проценко Л. Методика навчання лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови : навч. посіб. Ніжин, 2016. 223 с.

13. Гончар Л., Мачуська І., Павицька К., Хижняк А. Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів : посібник/; за заг. ред. Л. В. Гончар. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 176 с

14. Гребницький Г. М. Лінгво-методичні основи для вивчення фразеології української мови в середній школі : автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 1992. 20 с.

15. Гриневич Л, Елькін О., Калашнікова С. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.11.2019).

16. Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття). Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>

17. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова. 5 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти. Київ, 2018. 240 с.

18. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова. 6 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти. Київ, 2020. 256 с.

19. Заворотнюк В. Є. Формування ціннісних орієнтацій учнів на уроках української мови та літератури. URL: <https://naurok.com.ua/formuvannya-cinnisnih-orientaciy-uchniv-na-urokah-ukra-nsko-movi-ta-literaturi-34296.html>

20. Заєць С. С., Кравченко Т. В. Педагогіка сімейного виховання: теорія і методика : навч. посіб. Умань, 2011. - 127 с. - Бібліогр.: с. 125-127.

21. Закон України «Про освіту» (Відомості Ради (ВВР). Верховна Рада України : 2017, №38-39, ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

22. Каган М.С. Философская теория ценностей М.С. Каган. — СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. 205 с.
23. Коваль В. В. Розгон. Лінгво-методичні засади навчання фразеології в основній школі. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2010. № 2. С. 13–17.
24. Кожуховська Л. П. Історія становлення роботи над збагаченням мовлення учнів українською фразеологією. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди» : зб. наук. пр. 2012. Вип. 25. С. 71-74. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_6
25. Кожуховська Л.П. Збагачення мовлення учнів 5-7 класів українською фразеологією : автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 1999. 21с.
26. Концепція національно-патріотичного виховання «Громадянин України III тисячоліття». URL:
27. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012-2021 роки. URL: <https://gymn14.klasna.com/ru/site/kontseptsiya-simeinogo-vi.html>.
28. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми освіти: навч. посібник. К.: Освіта України, 2005. 440 с.
29. Кузь В. Г., Руденко О. Т., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. С. 98–100.
30. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. *Українська мова і література в школі*. 2014. №2 (112). С. 2–7.
31. Левченко Т. М. Збагачення учнів 5-7 класів етнокультурознавчою лексикою: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2001. 243 с.
32. Леонова Л. Педагогічні умови сімейного виховання в сучасних українських родинах. Педагогіка і психологія проф. освіти. 2011. № 3. С. 163-170.
33. Лещенко Г. П. Компетентнісний підхід до вивчення фразеології в загальноосвітній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Випуск 10. С. 108–112.

34. Мамкова О. Г. Блог учителя української мови та літератури Мамкової Оксани Георгіївни «МОВОЗНАЙ». URL: <http://oksanamamkova.blogspot.com/>.

35. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : підруч. / за ред. проф. М. І. Пентилюк. Київ, 2005. 400 с.

36. Морська Т. В. Урок «Фразеологізми» 6 клас. URL: <https://naurok.com.ua/urok-frazeologizmi-6-klas-177871.html>

37. Муляр Н. Особливості вивчення сімейних традицій на уроках «Я у світі» початкової школи. URL:

38. Навчальні програми для загальноосвіт. навч. закл. України + опис ключових змін. 5–9 класи. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2017. 184 с.

39. Новосолова В. І. Формування ціннісних орієнтацій учнів 5–7 класів у процесі збагачення словникового запасу на засадах компетентнісного підходу. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». 2013. № 40. С. 234–236.

40. Пентилюк М.І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів / М. І. Пентилюк та ін.; за ред. проф. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.

41. Пересунько Т.М. Блог учителя української мови та літератури URL: <https://kalynoveslovo.wixsite.com/kalynoveslovo/sinonimi-antonimi>.

42. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / За ред. О.І.Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004.192 с.

43. Потапчук Т. Формування цінностей сімейного виховання старшокласників у процесі вивчення української літератури. *Науковий вісник мну імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. № 3 (6 2), вересень 2018. С. 252–256.

44. Рацул А. Педагогічні умови родинно-сімейного виховання дітей. *Рідна школа*. 2007. № 4. С. 53-56.

45. Рудюк Т. Вивчення родинної лексики в контексті виховного потенціалу християнства (комунікативно-діяльнісний аспект). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 29, том 3, 2020. С. 250–255.

46. Рудюк Т. Вивчення родинної лексики в контексті знаків української етнокультури (комунікативно-діяльнісний аспект). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 31, том 4, 2020. С. 117-123.

47. Русова С. Українська національна школа . Україна. 1991. № 5. С. 44

48. Рябченко Р. Т. Формування загальнолюдських цінностей на уроках української мови та літератури та в позаурочний час. URL: https://pedvistavka.at.ua/publ/2015_ko_didaktichne_napovnennja/didaktichne_napovnennja/formuvannja_zagalnoljudskih_cinnostej_na_urokakh_ukrajinskoji_mov_i_ta_literaturi_ta_v_pozauruchnij_chas/52-1-0-775.

49. Савченко О.Я. Від людини освіченої — до людини культури». Ціннісні орієнтації загальноосвітньої підготовки учнів. *Рідна школа*. 1996. №5–6. С. 3–4.

50. Сергієнко А. Формування ціннісних орієнтацій особистості на уроках української мови і літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 12. С. 14–17. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2013_12_9.

51. Скворцова С.О. Професійно-комунікативна компетентність учителя

52. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. Т. 2 : Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ : Обереги, 1994. 480 с.

53. Скрипник Н. І. Формування мовленнєвої компетентності майбутнього педагога у процесі вивчення української фразеології. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/13/part_1/24.pdf

54. Стахів Л. Навчальна книга як засіб родинного виховання молодших школярів у Західній Україні (1919-1939 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук / Стахів Лілія Григорівна; Житомир. Держ. ун-т ім.. І. Франка. Житомир, 2007. 20 с.

55. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К. : ІЗМН, 1997. 232 с.
56. Сурмін Ю. Ціннісні процеси пострадянського суспільства : методологічний аспект. *Збірник наукових праць НАДУ*. Київ : НАДУ, 2003. Випуск 1. С. 87 – 98.
57. Тихоша В. І. Система роботи над збагаченням мовлення учнів власне українською лексикою та фразеологією: посібник для вчителів. Херсон. 1995. 147 с.
58. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі : посіб. для вчителя. К. : Рад. шк., 1990. 175 с.
59. Українська мова. 5–9 класи : навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів / укл. Г. Т. Шелехова та ін. Київ : ВД «Освіта», 2013. 160 с.
60. Улегнова Р. Б. Формирование семейных ценностей у детей-сирот средствами арт-педагогтики в условиях детского дома : автореф. дисс. на соиск. научн. степень канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Р. Б. Улегнова; ГОУ ВПО «Татарский государственный гуманитарно-педагогический университет». – Казань, 2008. 21 с.
61. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. К. : Радянська школа, 1983. Т.2. С.271.
62. Федулова А. Б. Семья и семейные ценности: философско-аксиологический анализ: автореф. дисс. на соиск. научн. степень канд. филос. наук : спец. 09.00.11. «Социальная философия» / А. Б. Федулова; Поморский государств. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Архангельск, 2003. – 24 с.
63. Ціннісна складова соціалізації особистості дитини в умовах сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 23 квітня 2020 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНУ» ДОР» / Наук. ред. В. В. Сиченко, О. В. Ковшар, В. В. Шинкаренко, С. В. Майданенко. Дніпро. С. 71–73.

64. Щербина С. В. Роль уроків української мови та літератури у формуванні життєтворчих та соціальних компетентностей особистості. URL: <http://timso.koippo.kr.ua/hmura9/rol-urokiv-ukrajinskoji-movy-ta-literatury-u-formuvanni-zhyttjetvorchyh-ta-sotsialnyh-kompetentnostej-osobystosti/>.

65. Ярема І.А. Зміст формування англомовної лексичної компетентності в професійно орієнтованому говорінні студентів металургійних спеціальностей. Вісник Запорізького національного університету. Серія : Педагогічні науки. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 1 (17). – С. 197–203.